

„Droschak”

ORGANE

de la Fédération

Révolut. Arménienne.

ԴՐՕՇԱԿ

Adresse :

REDACTION DU JOURNAL

„Droschak”

GENÈVE (Suisse)

« ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՃՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ » ՕՐԳԱՆ

Ա Ր Թ ՈՒ Ն Լ Ի Ն Ե Ն Ք

Յեղափոխական փրկարար գաղափարը սոսկալի փորձանքի էր ենթարկել 1895-96-ի աղէտներից յետոյ։ Ընդհանուր հիասթափութեան և յետաշրջման մի անմիտ, բայց իր անմտութեան մէջ ուժեղ, տարերային մի հոսանք էր տիրել մեր հասարակութեան բազմազան խաւերին։ Սարսափած մեծամասնութիւնը անէծքներ կարդաց մեր շարժման հասցէին, մեծախօս, բայց փոքրօքի տարրերը շտապեցին փախուստ տալ յեղափոխական բանակից, հրապարակը գրաւուեց զանազան կարգի դպիրներով ու դպրիկներով որոնք հանդէս եկան մեր վաշխառու հայրերի իմաստութիւնը մեզ քարոզելու, յեղափոխականը հռչակեց անգործ և ազգավնաս դատարկագորտ, գաղափարը նսեմացաւ իր խոյանքների, իր հմայքի, իր սրբազան նպատակների կախարդական ուժի մէջ — և թուում էր, որ մեր շարժումը հետզհետէ կղզիանալու, հետզհետէ աւելի և աւելինեղ շրջաններում սահմանափակելու վտանգաւոր անհրաժեշտութեան էր մատնուում։

Անցան սակայն տարիներ։ Ո՛չ մի տեսակի երկիւղ, ո՛չ մի կարգի օրօրներ, ո՛չ մի վճռական պատգամ — թէկուզ նոյնիսկ հասարակութեան ճաշակին յարմարելու միշտ պատրաստ փեշակաւոր «պետերի» բերաններից — չկարողացան քողարկել կեանքը և իրականութիւնը, ու յեղափոխական չարժույթը, իբր տեղի և ժամանակի հարազատ ծնունդ, թէև վիրաւոր, բայց նւիրական պահանջներով սրբագործւած, մնաց կենդանի, մնաց անսասան։

Եւ աւելին։

Վերջին ժամանակներս զանազան տեղերից մեզ հասնող տեղեկութիւնները, բազմաթիւ ընկերների դիտողութիւնները և հրապարակի վրայ նկատուող այլևայլ իրողութիւնները կարծել են տալիս, որ մենք գտնուում ենք այնպիսի օրերում, երբ գուցէ շուտով կարող կը լինենք տեսնել յետաշրջման անիծեալ խաւար օրերը փոխարինւած նոր, օրհնեալ հոսանքով։

Սփոփիչ, ուրախալի՛ նշաններ։

Այդպէս է միշտ՝ տատանուող մտքի անզօրութիւնը կեանքի զօրութեան առաջ։

Եւ թո՛ղ այսօր աչքի ընկնող մտիթարական երևոյթները իմաստալից խրատ լինեն անկեղծ յեղափոխականների և յեղափոխութեան համակիրների համար, որպէս զի

ամենանեղ օրերում իսկ նրանք ամուր մնան իրենց հաւատի մէջ և չ'ընկճեն, չգայթակղեն ձախողութիւնների ճնշող ազդեցութիւններից։ Ամբողջ — բոլոր ազգերի մէջ միշտ նման ամբողջ — յաջողութեան այդ յաւիտենական ստրուկը և հազարգլխեան ըմբոստը անյաջողութեան դէպքերում, — մեզ ուղեցոյց չէ կարող լինել։ Հասկանանք, որ եթէ շատ վառ յոյսեր երբեմն կարող են խաբուսիկ լինել, հապա անհամեմատ աւելի ծանր են իրենց հետեանքներով փոքրօքութեան ու շուտափոյթ հիասթափութիւնների դատապարտելի օրինակները։ Մենք պէտք է ամէն կերպ զերծ մնանք թուլութեան այդ ախտից, մենք պէտք է ջանանք զերծ պահել և այն շրջանները, որոնց հետ շփուում ենք։ Բոլոր միւս հաւասար պայմաններում, անհատը կարող է յեղափոխական ճանաչել և կը մ'նայ յեղափոխական, երբ նա առաջնորդուում է կեանքի ոչ թէ օրէօր տեղացող, ժամանակաւոր և յաճախ պատահական երեւոյթներով, այլ երբ նա հասկանում է տիրող դրութիւնը, գիտակցում է ժողովրդական կեանքի հիմնական պահանջները և ըմբռնում է իր ժամանակի դերակատար գործօնների բնուորութիւնը։

Յիշում էք, ընթերցող «Իրօշակի» անցեալ համարից, սասունցի կանանց դիմադրութիւնը զօրանոցներ շինելու գնացողներին։ Այդպէս է ահա խօսում կեանքը։ Այն ժամանակ, երբ արտասահմանում թէ երկրում, ինտելիգէնտ կամ տգէտ ամբողջ իր վատութեան մէջ տընում է մեզ յետ դարձնելու դէպի մի քաղաքականութիւն, որը տրամագծօրէն հակասում է իշխող պայմաններին, — այդ ժամանակ ահա կեանքը, երես դարձնելով մարդկային յիմարութեան այդ ասպետներից, իր համար առաքել է ընտրում սասունցի կն ու ջր։ Թո՛ղ լուէ կարիւր, Վանը, Ժընէվը, բայց դա ոչ մի երաշխաւորութիւն չի տայ, որ կը լուեն նրանց հետ Սասունն ու Մուշը։ Թո՛ղ լուեն վաղը Ջէթիւն, Պոլիս, Լոնդոն, բայց մենք չենք կարող ապահովւած լինել, որ մի օր ձայն չեն բարձրացնի Բաղէշն ու Խարբերդը։ Թո՛ղ լուէ անասուն հայ բուրժուան, թո՛ղ համբերէ փարիսեցի հայ հոգեւորականը, թո՛ղ յարմարէ վաշխառու հայ ինտելիգէնտը, թո՛ղ վարը դնէ դաշոյնը «խելոքացած» հայ յեղափոխականը, թո՛ղ շատ-շատերը անեն, ինչ հեռու է բողոքից, լիսկից, կուրից, զէնքից, անձնւիրութիւնից, բայց չի լուի գաղափարական ինտելիգէնտը, որ անկարող է անտարբեր մնալ իր ժողովրդի արեան դիմաց, չի

յորմարւի ազնիւ հոգեորականը, որի սիրտը քար պիտի լինի իրականութիւնից չազդուելու համար, չի համբերի ողջամիտ բամիկը, որը ստիպւած է սպանել որպէս զինքը չըսպանւի, չի փախչի կուրց մորթւած ձոր վրէժ- խնդրի զաւակը և մինչև իսկ աւանդապահ հայ կինը թէկուզ միայն ձեռքը ընկած քարերով... Ահա ուր է կ ե ա ն ք ի ո յ ժ ր :

Եւ հասկանալի է. երբ չեն վերացել սպանիչ պայ- մանները, երբ չէ լուծւում փայրագ թշնամին, ոչինչ չէ կարող խողաղացնել հայութեան փորձիշատէ առողջ մասերը:

Մենք գիտենք այդ բոլորը. գիտենք նաև թշնամու դրուժիւնը հանգերձ իր առաւելութիւններով ու նրան ճշող պայմաններով գիտենք, որ միայն սևահոգի փարիսե- ցիները կարող են պնդել, թէ ազատութիւն պահանջելով կարելի է արգելք հանդիսանալ մի ժողովրդի վարդացմանը. գիտենք, որ մեր կեանքը տալով հայ ժողովրդի ազա- տական գաղափարներին, մենք չենք կարող վնասել մեր ամենաբարձր խոհերի այդ միակ առարկային, — և մեր այդ գիտեցածները մեզ բուժական են, անհիս արտաքին անհաստատ հանգամանքներից, մեր սեփական գ ի ծ ր , մեր մշտական ու զ ի ն ունենալու համար:

Այդ անհրաժեշտ է միշտ, անհրաժեշտ է և այժմ, երբ ըստ երևոյթի մենք գտնուում ենք համեմատաբար յուսատու պայմաններում:

Արթուրն լինիլնք: Օրէօր մեր կեանքում տեղացող նորանոր երևոյթները վերին աստիճանի սուր բնաւո- րութիւն են տալիս ներկայ բոպէին:

Ահա ստեղծի աւերումներ Մուշում. ահա տանեակ հայ գիւղեր քրդերի և թիւրք զինուորների ձեռքով թալանւած ու կողոպուտւած. ահա Սասունը կորստեան նախադռնում. ահա անմեղ նահատակներից կազմւած նորանոր բուրգեր: Ահա միաժամանակ նաև հերոսական ընդհարումներ երկրում. ահա հայ յեղափոխականի դա- շնյը դէս ու դէն հայութեան թշնամիների կրծքին խրած. ահա Փրանս-տաճէական անհամաձայնութիւնը. ահա մի շարք գիմուսներ Փրանսիական նախարարութեան և յուսատու լուրեր. ահա նաև Խողաղութեան համա- ժողովի կամ ամերիկական ժողովրդի խրախուսիչ տրա- մադրութիւնները:

Վատը և լաւը, նպատատւոր և աննպատ լուրերը իրար զուգահիշում, իրար խառնուում, երբեմն իրար նշանակութիւնը հերքում, մի բոպէ ուկորում, միւս բոպէ ընկճում, բայց շարունակ լ ա թ ու մ են հայ հասա- րակութեան ուշադրութիւնը:

Սյրպիտի լաւած գրութիւն, իհարկէ, չէ կարող երկարատև լինել, և ընթացիկ օրերի այդ բնաւորութիւնն է, որ պահանջում է մեր արթնութիւնը ինչ լաւ է — լաւ է արդէն. ինչ կը լինի լաւ, մենք երբէք չենք յա- պագի ընդգրկելու սրտի լամենաներական թափով բա- րեպատեհ առիթներ էլ չենք բաց թողնի ընթացիկ հանգամանքներում կարելին անելու. բայց արթուն լինենք

բոպէների ազդեցութեան չենթարկուելու, որպէս զի, յա- մենայն դէպս, հեռու մնանք նոր հիասթափութիւններից:

Այսպէս ընթանալով միայն մենք կարող ենք հա- մողւած լինել, որ եթէ էգուց նոյնիսկ մեզ սպասում լինեն ոչ թէ ցանկալի ուկորութեան օրեր, այլ կրկին յետաշրջման մի կոյր յորձանք, այդ յորձանքն էլ պիտի յաղթահարենք և վաղ թէ ուշ պիտի ընդհանրացնենք այն յոյսերը, որ վառ են մեր սրտերում, այն հաւատը, որ երբէք մեզ չէ թողնում, այն գաղափարները, որ մշտապէս բորբոքում են մեր հոգիները:

Արթուն լինենք:

Ձ Ա Յ Ն Մ Ը Ե Ր Կ Ր Է Ն

Սեպտեմբեր 28-ին երկրէն ստացւած նամակէ մը, որ հրատա- րակութեան չէ յատկացւած, կը քաղենք ըստ առ բառ հետեւեալ կտորը, քողարկելով միայն յեղած տեղերու անունները:

... «Գործիչներու պակասը խիստ զգալի է ամէն կողմ: Ահաբէն հեռաւորութիւններէ ինձ կը դիմեն, իբրև յու- սատու աստղի մը, իսկ ես չեմ կրնար իմ տեղս թողնել: Ա... իր բոլոր գաւառներով, Բ... էն մինչև Գ... Դ... իր շրջականերով՝ անգաղար գործիչներ կը պա- հանջեն: Գրսէն եկող զարգացած ընկերներ յոյժ կա- րեոր են տեղական մարմիններու միջև կապ պահպանելու և ամրապնդելու համար: Հրայր ինձ կը գրէ անցիկը Բ... Գ... էն կը պահանջեն զիս, Բ... էն նոյնպէս... Քանի՞ կտոր ըլլալ. ո՞ր երթալ:

«Կը կրկնեմ, գրսի գործիչներու գոյութիւնը խիստ անհրաժեշտ է. ուր որ մտնեն՝ յոյս և ուկորութիւն կը ներշնչեն, կենդանութիւն կուտան գործին:

«Անգաղար յորդորելու և քաջալերելու է, որ զար- գացած անձինք մտնեն երկիր: Հոս է ահա գործունէու- թեան ասպարէզը: Ի՞նչ կը պտան և կը պուռտան Եգիպտոսի, Յունաստանի, Ամերիկայի, Պուրկարիայի մէջ. միութիւն կը քարոզեն, ծրագրենք կըստեղծեն ու կ'ոչըն- չացնեն... Ձըլինի՞ թէ Եւրոպան յեղափոխել կուզեն և կամ Հայաստանը հոն տեղափոխած են: Հաւատացէք, հոս յեղափոխութեան այնպիսի խուլ անկիւններ կան, որ ամէն կուսակցական կրնայ յաջողել, եթէ յանձն առնէ երկիր մտնելու:

«Գրոջակի՞» № 3-ի մէջ ամերիկահայերու վրայ կը գրէր «Թիւրքիոյ Ըուրջի» մեր ընկերը: Լաւ գիտեմ, որ հոն աղմկողներու մէկ մասն իմ գտնւած տեղէս են: Ըսելու է այդ «ազգասէրներու», եթէ կը սիրէին իրենց ազգը՝ ինչո՞ւ փախած են հոն, իսկ եթէ փախելու չափ երկչոտ էին, առի՞նչ ուրեմն կը յոխորտան: Ճշմարիտ յեղափոխականի մը պարտականութիւնն է մնալ երկրի մէջ. իսկ անոնք, որ իրենց կեանքը պահպանելու և բարեկեցիկ վիճակ մը փնտռելու համար կանցնին Ամե- րիկա և այլուր ու յեղափոխութեան անունով կ'աղմը- կեն, — այդպիսիներ վատեր են պարզապէս: Գոնէ լուելու ամօթը թող ունենան:

«Այո, շատ ցաւալի է մեր վիճակը. հոս, Եւրոպա, յոխորտացողներու մէկ քառորդը՝ եթէ Հայաստանի մէջ լինին, ահաբէն գործ կը դառնայ»:

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ի Վ Ի Ճ Ա Կ Ը

Մ Ո Ի Շ

30 յուլիս

Մշոյ և Գաշտի բունկած ՏրդէհՏը դեռ կը շարունակուի:

Նախորդ տեղեկագրով Մ ո կ ու ն ք Հայ գիւղի բնաջինջ լինելը նկարագրուած է: 95 հայեր, որոնց մէջ նաև կիներ ու աղջիկներ, դեռ բանտին մէջ կը պննին: Բանտին դուները, այս ու այն անկիւններն իրարու վրայ դիպած են բանտարկեալներ: Թիֆօի հիւանդութիւնը համաճարակ դարձած է բանտին մէջ տիրող անմաքրութեան և սովորական համարուած գաղանթեանց ու ճնշմանց պատճառաւ: Հիւանդներն բոլորովին անխնամ վիճակի մէջ են. երկու օրէ ի վեր դիակներ գուրս կը նետուին անարգանքով և վայրենի ծիծաղներով: Հիւանդներու անտանելի գրուածիւնը ողբերգական է. կարծես, հոն մարդկային սիրտ, կարեկցութիւն, մի փոքր դժուածիւն գտնելը յանցանք է, մեղք է...

Բաղէշի կուսակալը, չկրնալով ելք մը գտնել այդ դժոխային ընդհանուր դրութեան և կարծես պատասխանատուութենէ մը դերձ մնալու համար, վերադարձաւ Բաղէշ: Շարաֆի եղբայրներն ու ազգականները, որ իբր թէ բանտարկուած էին կատարած յայտնի ոճիրներու և խժգոնութեանց պատճառաւ, ազատ արձակեցան... Իսլամ հասարակութիւնը շատ լաւ հասկացած է տիրող կառավարութեան ոչնչացման ծրագիրը. սրբազան պարտք է դարձեր ամէն մի Մուհամմէդի զաւակին իր ձեռքէ եկածը չի ինսայել, եթէ ոչ նա իսլամ չէ, նա միսուլման չէ:

Մոկուսի ցիրուցան եղող ընտանիքներու մնացորդը կառավարութեան ճնշման տակ վերադարձաւ աւերակ դարձած գիւղը: Մի քանի օր թող տւին ելնել դաշտ և հնձել ցանքերը: Ահա գիշեր մ'ալ օդի մէջ բարձրացող հարիւրաւոր կրակներու բողբոջ ըլլալու արագիւնի ամբողջ դաշտը: Կայրու և արտերու մէջ դիզուած հինգ հարիւր բարդ (մէկ բարդ 30 խուրձ է) ցորեն կրակի տալով դեռ չի յապենար իրենց կիթքը կը հրկիզեն դեռ չհնձած արտերն ալ: Խեղճ գիւղացիք հազիւ միջոց կուենան չընկալաւոր բողբոջն ազատիլ և հասնիլ Մուշ: Այժմ անպաշտպան մնացած հարիւրաւոր կիներ, դեռուհաս աղջիկներ, հարսներ ու երեխաներ, բոլորն ալ դուռտու ու դարկահար, լցած Մշոյ առաջնորդարանի մէջ, կը մուրան իրենց զաւակաց գոյութիւնը փրկելու յուսով: Տեղույս առաջնորդ Յովհաննէս վարդ. Մուրադեան, կարծես շարած անեղանելի դրութեան առջև, անտարբեր կը մնայ: Աննկարագրելի է մոկուսիցիներու վիճակը...

Այս բոլորի դէմ կառավարութիւնը առ երևոյթս ալ ոչ մի ձեռնարկ չըրաւ: Իսկ իբր անցաւ քանի մը օր ալ սև բողբոջ. ծուխեր բարձրացան երկինք և այրեցին դիւղի բոլոր շէնքերը ևս: Գիւղը դեռ կը մնայ: Այդ ալ թող մարդակեր սուլթանի գաղանթեանց կարգը արձանագրուի քսաներորդ դարու սեմի «ակեղտաման» մնալու:

Ամսոյ 15-ին, շամբքի և այլքքի քիւրդ ցեղերու հրաւիրանօք և առաջնորդութեամբ պատըքանցի աշիւթէթին, Գառանցի Աջօ անուն յայտնի քիւրդը 30-40 ընկերներով յանձակելով՝ Տ ա տ ր ա գ ո ս մ հայ գիւղի վրայ, խիստ աղետալի եղանակաւ, հրացանի գնդակներու,

սուրերու, տապարներու հարածներով, կրսպաննեն նոյն գիւղացի Մըլլէ հարուստ հայր, Հրացանի գնդակներէն ուղիղը թափուած էր, դիակը գաղանթաբար յօշոտուած, մարմինը վառօդով այրուած, կարծես խորոված դարձած էր. յոտից գըռու մարմինը վերքերով լի էր: Կը կողոպտեն ամբողջ գիւղը, մինչև անգամ երեխաներու հագուստներն ալ կը տանին: Մըլլէն միայն տարուած է 440 ոչխար, 120 ուլ ու գառ և 17 եղ: Գիւղէն տարուած է ընդամենը 270 ուլ և գառ, 60 եղ ու արջառ, 48 կով հորթերով, 37 երկնջ, 25 մող. իբաց կը թողում լիտրերով մազերն ու բուրդերը, իւղը, վերմակներ, կարպետներ, փալասներ, թաղիքներ, պղնձեղէններ, մանգալներ, փետտներ, թիւր, չանթաներ, տիկեր ու պարկեր: Ս. Յովհաննէս վանքին 7 եղ և 60 ոչխար Տատրագոմ եղած են, անոնք ալ տարուած են:

Այս քստմնելի արարքի հանդէպ ահա կառավարութեան խաղը: Իբր թէ 50-60 ձիաւոր զօրքով յարձակելով Աշոյի վրայ՝ կը ձերբակալեն զԱյր մէկ քանի ընկերներով, իսկ փոխանակ հայերէ տարուած ոչխարներու ու տաւարներու, կը բերեն քանի մը անմեղ քրդերու ոչխարներ ու տաւարներ: Արդէն հայերը գիտնալով որ քրդերը այդ ոչխար-տաւարները կրկին յետ վերադարձնելէ զատ՝ իրենց կեանքն ու գոյութիւնն ալ վրայ պիտի տան, չեն համարձակիր առնել: Այոյի տունէն միայն ջորի մը բերած է, զայն ալ Մուշ տարին զօրքերով: Չգիտենք, ինչ հիման վրայ Այրն իր ընկերներով աղատ արձակեցաւ: Այժմ տատրագոմցի հայերուն լուր ղոկելով՝ իր ջորին անոնցմէ կը պահանջէ, հակառակ պարագային մէկ ջորու փոխարէն 12 մարդ սպաննել կրսպաննար: Մեղաւոր կը լինի Այրն, եթէ իր ծրագիրը չիրագործէ...

Ամսոյ 31-ին Ս. Յովհաննէս վանքի պահապան (չէնկել-աղապի) Գ ո ս մ ե ը գիւղացի Կուլոյի Օլոյ անուն դեռուհաս, աղնիւ երիտասարդն վանքի մօտիկ Բարով-Աղբրիկ ըլլած տեղը կերթայ՝ քրդերէ վանքի տերեւները պահելու համար: Անտառի մէջէն յանկարծ մէկ քանի քրդեր դուրս գալով՝ կրսպաննեն երիտասարդն և կ'անհետանան: Օր մը անցնելէ յետոյ դիակը կը գտնուի երբ կառավարութեան կողմէ քննիչներ կը բերին գիակի վրայ, պաշտօնեաներէն մէկը, առանց ամօթի, առանց խղճահարութեան, «Ֆեդայի գնդակի վերք է» կ'ըսէ, կարծես անուն մը գրուած լինէր վերքին վրայ...

Ամսոյ 17-ին սպաննեցաւ Ախճան գիւղացի սէս Վարդան. ոճրագործները աղատ են:

Այս ամէնը կը կատարին յաջորդաբար: Ամէն օր նորանոր տեղեկութիւններ կը հասնին: Յ եր ե կ ւ ա յ գ ա զ ա ն ու թ իւ ն ն եր ը եր ե կ ո յ ե ա ն հ ա մ ա ր հ ն ու թ իւ ն ն եր են:

Երկրագործի հունձքերն դաշտի մէջ կը մնան, ոչ ոք չի համարձակիր տնէն դուրս գնալ: Ամէն կողմէ գիւղացիք կառավարութեան դիմումներ ընելով, ոստիկաններ, զօրքեր կը պահանջեն պահապանութեան համար, որպէս զի կարենան ցանքերը հնձել: Բայց ո՞վ է լսողը կամ ո՞վ է պիտացողը...

Մուշ և Գաշտ, այս անօրինակ կեանքէն բոլորովին յուսահատ մնացած, ահա շարժւած մը ի վեր է, յազմութեամբ թափուած Առաջնորդարան, կը պահանջեն տիրող հրդեհին ու գաղանթեանց վերջ մը տալ ելք մը գտնել, «եթէ ոչ կրօնափոխութեան, օրթոդոքս եկեղեցւոյն կը դիմենք», կ'ըսեն ու կը պառան: Տեղույս ալ:

դային վարչութիւնն ալ, հակառակ իր կոչման բարձր պարտականութեան, համակարծիք է ժողովրդի այս բոլորովին կորստաբեր ծրագրին: Հանրագրութիւններ կը պատրաստեն ամէն օր եռանդով: Առաջը կտրել անհնարին կերելի... Ահա նոր կտորած, ահա ընդհանուր մեծ կորուստ:

Սասունն ալ շրջապատած է կանոնաւոր զօրքերով ու քիւրդ աշիրէթներով: Երթեկութիւնները բոլորովին դադրած են: Միայն այսքանը գիտենք, որ կառավարութիւնը զօրանոցներ շինելու ձեռնարկէն յետ քաշած է առ այժմ, ո՞ գիտէ, ինչ ինտրիգներ լարելու նպատակով:

Ահա մեր վերջին մէկ քանի օրւայ կեանքի դառնութիւններն ալ նկարագրելով մեր հայրենակցաց և օտարաբնակ հայ եղբայրներուն, կը բողբենք իրենց անտարբերութեան դէմ, կը գանգատինք իրենց ժայռ կարած սրտերու դէմ: Ընթերցողները թող վստահաբար գիտնան թէ մեր նկարագրութիւնները, առանց ուրիշ չափազանցութեան, նոյնիսկ մանրամասնութիւնները զանց ընելով, լոկ նորանոր երևոյթներով յառաջ եկած գազանութիւններու ստուգութիւններն են:

Եթէ այս ծով ցաւերու մէջէն երբեմն-երբեմն կը յաջողինք ողբերգներ կատարել, այն ոչ թէ մեր հեռուոր եղբայրներու իբր թէ զգայուն սիրտերը շարժելու յոյսով է, այլ ապագայ սերունդին համար՝ պատմութեան մէջ դարուս հրեշուար արարքներուն իրական պատկերները թողնելով, մեր անտարբեր եղբայրները, մարդակեր Համիդն ու անոր մեղաւորները Եւրոպան յաւիտենական անէծքի դատապարտելու համար է...

Ե Ի Ր Օ Պ Ա Կ Ա Ն Թ Ե Ր Թ Ե Ր Է

Պօլիսէն սեպտ. 23 թւով Berliner Lokal Anzeiger-ին կը հեռագրեն.

«Սասունը շուրջ թիւրք վաշտերու կողմէ այնպէս պաշարւած է, որ մինչեւ իսկ կէս ժամ հետո գրեթէ Մշոյ մէջ չի գիտցիր բացարձակապէս թէ ի՞նչ կանցնի, կը դաժնայ Սասուն: Ամենագէտ քաներէ կը վախցնի: չոս ամէն տեղ կը պակսի: Հայոց պատրիարքարանը Իրան հաւանութեամբ բարձրաստիճան հոգևորական մը ղրկեց Մուշ այնտեղի անցուղարձեցուն մասին լուրեր անմեղա համար: Կ'ըսի թէ մեծ թում ծերերը կը գտնին Սասունի մէջ: Պտղտու լուրերուն նայելով այնտեղի գործողութիւնները ուղղակի ջրըզէն կը ղեկավարին, ստանց կառավարութեան գիտութեան, ինչպէս նաեւ դէպի նահանգները սուպրուսը բազմաթիւ իւլեմաներու որոնց գրգռեց գործունէութեան կը վերագրակն արդէն Սասնոյ նոր դէպքերը: Ընդհանուր կացութիւնը նման է հինգ տարի առաջւան կոտորածներէն առաջ տիրող վիճակին»:

Կ. Պօլիսէն սեպտ. 25 թւականով Frankfurter Zeitung-ին կը հեռագրեն.

«Հայկական նահանգներէն ղեկավարներուն ղրկուած ըլլաւ ծանուցում շատ մը հիւպատոսական տեղեկագրիներ չեն հասած. կ'ենթադրի թէ թիւրք իշխանութիւնները վար դրած են զանոնք: Էրզրումի ֆրոնտալիսի հիւպատոսարանի թարգմանը, որ տեղեկատուութեան համար ինչ կանչած էր, տեղւոյն կուսակալին կողմէ երկու անգամ ճամբորդութիւնէն անջնկելու է: Իրապատեան գործակալու պատրաստ բաց հեռագիր մը ուղղի վաշտին, ուր ղեկը անծնապէս պատասխանատու կը քննէ, եթէ շարունակ հակառակի թարգմանին ճամբորդութեան»:

Պօլիսէն սեպտ. 25 թւով կը գրեն Temps-ին.

«Հայաստանէն հասած հազագիւտ լուրերուն մէջէն ծանուցանելու արժանի է սեպտ. 4-ին, չորեքշաբթի օրը,

Էրզրումի 7-րդ զօրաբաժնի հրամանատար Մէհմէդ-Ալի փաշայի մեկնումը՝ ութ կանոնաւոր վաշտերով երթալ ղինկորական կերպով գրաւելու համար Սասնոյ գաւառը: Փայտամրոցներ պիտի շինուին Տալուրիկ, Սէմալ և Գէլիե-գուղան հայ գիւղերու մէջ:

«Միւս կողմէ Պիթիսի վային նոյն օրը Մուշ հասած է վարելու համար այս գաւառին վարչութիւնը: Խուս-վուծիւնը այնչափ մեծցած է, որ Մուշի պատրիարքական փոխանորդը թողտուութիւն խնդրած է իր պաշտօնը թողնելու:

«Էրզրումի մէջ կը շարունակէ լուր շրջել թէ արիւնահեղ ընդհարում մը տեղի ունեցած է հայերու և համիդիէ վաշտերու միջև: Քայց ոչ մի դրական լուր ստացւած չէ. դեռ ձեռնհաս աղբիւրէ:

«Անհամբերութեամբ կը սպասուի այն տեղեկութիւններուն, որ տեղին վրայ պիտի կրնայ հաւաքել Աանի ուսական հիւպատոսը, զոր Պօլսոյ գեսպանատունը Մուշ ղրկած է»:

Թ Ղ Ս Ա Կ Յ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

ԲՈՂՈՔ ՀԱՄԻԳԻՅԷՆԵՐՈՒ ԴԷՍ

(ՆԱՄԱՍ ՂԱՍՊՈՒՐԱՅԱՆԷՆ)

10 յունիս 1901

Թիւրք ու քիւրդ խաղաղ տարրին և ոչ-համիդիէ աշիրէթներու մէջ մեծ դժգոհութիւն կայ համիդիէներու նկատմամբ, զոր 1900 տարեշրջանին մէջ սկսան բացայայտ ցոյց տալ: Համիդիէներ իրենց դիրքին շնորհիւ կարևորութիւն չեն տար այլևս ոչ որի, խտիր չեն դնել ոչ իսլամի և ոչ քրիստոնեայի միջև. կը սպաննեն, կը կողոպտեն, կը թալլեն ամէնքն ալ:

1900-ի ամուսն Աանի թիւրքեր հազարէ աւելի ստորագրութեամբ հանրագիր մը ղրկեցին Բ. Գուռը համիդիէներու դէմ, իրենց պատասխանեցաւ. «Ուրիշ անգամ չենք ուզեր լսել անոնց դէմ ուրիշ բողբ», և խնդիրը երևութապէս փակեցաւ:

Այս տարի մարտ 28-ին, Գուրպան-պայրամի երրորդ օրը, Արձէշի նշանաւոր թիւրքերէն Հաճի Հասան աղան Արձէշէն կէս ժամ հեռու Չալապի-տաղ գիւղը իր բարեկամներու այցելութեան կերթալ: Այգիի մը մէջ նստած ատենին, յանկարծ 4 քիւրդեր (զորս Հաճի Հասան աղա կը ճանչնայ իբրև Էմին փաշայի մարդիկ) կը յարձակին անոնց վրայ: Տասնէն աւելի նշանաւոր թիւրքեր և ժողաներ, որ Հաճիի քով նստած կը լինին, կը փակւին. միայն Հաճին և իր ծառան կը մնան: Բուռական հրացանաձգութիւնէ վերջ Հաճին ազդրէն կը վերաւորի Հաճին Արձէշ վերադառնալով միւսնոյն ժամանակ Ղան, Երզնկա (միւշիին) և Բ. Գուռը կը հեռագրէ: Երկրորդ օրը թէ Արձէշի և թէ շրջակայ գիւղերու նշանաւոր թիւրքեր, Զաւար Էֆէնտիի տունը գումարելով 50 ստորագրութեամբ հանրագրութիւն մը կը պատրաստեն, Բ. Գուռը ուղղւած, որով կը պահանջեն կամ անմիջական գոհացում և ապագայ ապահովութիւն և կամ դադարելու բաց ճանապարհ մը: Իսկ Էմին փաշայ խնդիրը այլափոխելով՝ Բէօռ Հիւսէին փաշայի հետ միացած միւշի Զէքի փաշայի կը տեղեկացնեն թէ ատոնք համիդիէներ չսիրողներ են և համիդիէներու վարկը կտու:

րելու համար է իրենց այդ արարքը: Յուզումը բաւական երկար տևեց, մինչև ապրիլ 7: Հայդարանցի աշիւթի պետերէն համիրիյէի միտալայ (գնդապետ) Հիւսէին փաշայ, Թէմուր փաշայ և Էմին փաշայ՝ նկատելով որ խնդիրը պիտի ծանրանայ, վերոյիշեալ օրը Արձէշ գումարւելով, Հաճի Հասան աղայի հետ կը հաշտուին, և այսպիսով խնդիրը անգամ մըն ալ կը փակուի: Արովհետև անցեալ տարի ալ սոյն Հաճի Հասան աղան՝ միացած Թիւրքերու և հայերու հետ՝ բողոքեց Էմին փաշայի դէմ և կարգ մը տաճիկ զինուորներու Էմին փաշայի խօյաճներու ձեռքով սպաննուիլը հաստատելով՝ յաջողեցաւ բանտարկել տալ զինք—Թէև վերջինիս ազգական և ցեղակից Հիւսէին փաշայ միջնորդելով Հայաստանի դահլիճ Զէքիի քով՝ շուտով ազատեց բանտէն,—ուստի այս անգամ վրէժ մը լուծելու համար էր Հաճիի դէպքը:

Մայիսի մէջ Վանի Համիրիյէ գաւառակի նշանաւոր Թիւրքեր և քիւրդեր Թիւրքերէն խնդրագիր մը տւած են Վանի ուս հիւպատոսին, որուն թարգմանութիւնը հետևեալն է.

Վանի կուսակալութեան մէջ գտնուող
 Բարձր. Ռուս շիւպատոսին

Տէր,

«Համիրիյէ գաւառիս մէջ գտնուող ժողովուրդս բաւական ժամանակներէ իվեր տեղս հաստատուած համիրիյէ գունդէն դժգոհ ենք: Այս գունդէն Հէմլիկ աշիրէթի պետ Սատուն բէկ և իր եղբայր Հասան աղա ամէն օր մեր գիւղերը կը թալանեն և կ'աւերեն: Այս պատճառաւ այն աստիճանի հասած ենք, որ օրապահիկ մը իսկ գուրկ ենք: Ներկայ ամսոյս քսան երկուքին, ժամը հինգին, յիշեալ աշիրէթի պետին գրգռութեամբ իր եղբայրը Հասան աղա երեք հարիւր հծեալ և հետևակ համիրիյէներով, ամէնքն ալ կանոնաւորապէս մարթինիներով զինուած, գաւառիս պատուաւորներէն Մախսուտ աղայի տղան Մահմէդը սպաննեցին օր ցերեկով ու հրապարակաւ, ինչպէս նաև երեք ձիեր, իւրաքանչիւրը 100 ոսկի արժողութեամբ. քշեցին տարին նախիրը, որ 300 տաւարներէ աւելի կը լինէր, և ոչխարների հօտը, որ հազարի չափ էր: Մեր կառավարութիւնը ոչ կը հարցնէ, ոչ կը փնտռէ և ոչ իսկ մեզ տերութիւն կ'ընէ: Այս պատճառով թշուառ տառապեալներս արդարութիւնը Ռուսաց Շահնշահին քով կը փնտռենք: Համիրիյէ գաւառը ուրիշ երկու գաւառներով, որոնք հարիւր հազարէն աւելի բնակիչ կը պարունակեն, կը դիմենք յիշեալ Շահնշահի հիւպատոսին, որ եթէ մեր ներկայ թշուառ վիճակի մէջ մեզ օգնելու, մեր վրայ հսկելու և մեզի այս թշուառութենէն և անձուկ վիճակէն ազատելու կամք յայտնէ, ամէնքս ալ անոր դրօշի տակ կը մտնենք և հպատակ կը դառնանք: Ալ ձարերնիս հատած և ապրելէ ձանձրացած՝ Շահնշահի բարձրապատիւ հիւպատոսին կը դիմենք ու կը խնդրենք մեզ իր հպատակութեան տակ առնելը: Այս մասին հրամանը ձերն է»:

Ստորագրած են Համիրիյէ գաւառի պատուաւորներէն՝

Մուսթաֆա բէկի տղան Թէլլի բէկ.—Մուսամմէտ.—Համիրի.—Պիլքրի Իպրահիմ.—Իպրահիմ.—Թաւրան աղա.—Մախսուտ գաւառի Իսմայիլ.—Ռուշատ բէկ:

14 յուլիս, 1901

Օրերս քիւրդերու մէջ բաւականէն աւելի աւարաութիւններ և ընդհարումներ կան:

Աղայի Սօր և կիրաւցի Շաքիր աղա՝ միանցի Մուսթաֆայ փաշայի հօտերէն 10,000-էն աւելի ոչխար կը յափշտակեն: Չօրք գնացած է իրենց դէմ *):

Ապաղայի դաշտը հայտարանցի նատըր բէկ և Պարսկաստանի հպատակ Մուսթաֆայ բէկ ընդհարում ունեցած են. սպանուած են երկու քիւրդ:

Ատամցիներու և հայտարանցի Հիւսէին ու Էմին փաշաներու միջև ընդհարում եղաւ Արձէշէն երկու ժամ հետու: Մայիսի մէջ երեք ատամցի սպանուած են: Թըշ նամութիւնը կը շարունակուի:

Ք Ր Կ Ա Ն Շ Ա Ր Թ Ո Ւ Մ Ն Ե Ր

(ՆՄՄԱԿ ՏՅՈՐԱՆԱԿՆՈՏԵՍ)

26 յունիս

Ը ս թ ու ե-Ը զ ք է ր անուն կիրճին մէջ թւէս 5-6 օր առաջ ընդհարում մը տեղի ունեցաւ Միրան աշիրէթին հրամանատար համիրիյէ Մուսթաֆայ փաշային և Շէրնախի ցեղապետ Աղայէ Սօր Մէհմէդ աղայի միջև: Մուսթաֆայ փաշայի մարդերէն սպանուած են 15 այր ու կին մը և 9,500 չորրորտանի (ոչխար, ջորի, այծ) յափշտակուած են, իսկ Մէհմէդ աղան մարդու կամ նիւթական ունէ մնաս չէ կրած: Այս ընդհարումները գրեթէ առանց բացառութեան ամէն տարի կը պատահին և կը տևեն 5-10 օր: Եւ ամէն տարի ալ Աղբրէն, Բաղէշէն զօրք կը զրկուի կուրս առաջը առնելու կամ աւելի ճիշդը՝ կողմնակցական ոգւով Մուսթաֆայ փաշայի շահերը պաշտպանելու համար. որովհետև Աղայէ Սօր միշտ հակառակադարական ու հակահամիրական գտնուած է և 20-30 երկար տարիներու ընթացքին մէջ իր կալածական տուրքէն ու տասանորդէն (էօջը) փարա մը իսկ չէ վճարած: Այս տարի ալ երկու վաշտ զօրք զրկուած էր երկու հակառակորդները հաշտեցնելու և խաղաղութիւն հաստատելու համար, սակայն ձեռք առնուած միջոցներն ու սպառնալիքները այս տարի անպարզին մնալու դատապարտեցան:

24 յուլիս

Պետրիխան փաշայի թոռներէն երեք անձ, որոնց գլխաւորն է Մէհմէտ պէկ՝ Պօհթան գաւառի Շախէ-Հավար գիւղը քաշած՝ լուիկ-միջիկ հողագործութեամբ իրենց ապրուստը կը հայթայթէին, ողբալով միանգամայն իրենց փառաւոր անցեալին վրայ: Սակայն վերջերս չկրնալով հանդուրժել Միրանցի Մուսթաֆայ փաշային և իր աշիրէթին անլուր կեղեքումներուն, գլուխ վերցուցած՝ ապստամբական նոր շարժում մը ստեղծելու և իրենց անցեալ փառքին տիրանալու իրական ճիգեր կ'ընեն: Համիրիյէ գունդերն ու Պիթիխի և Տիարպէքիի կուսակալութիւնները, մեծ կարևորութիւն տալով այս նշանաւոր գերդաստանի մնասակար զարթունքին, իրար անցած են: Եւնդրին հետևանքէն ահաբեկած՝ ստուար թւով զօրք կը համախմբեն ճիգրէի և Պօհթանի գաւառները:

Եթէ Մէհմէդ պէկ նիւթական օժանդակութիւն և բարոյական աջակցութիւն գտնէ, քաղաքական մեծ յուշաշըջում մը կրնայ առաջ բերել երկրին մէջ...

*) Տես Տղքանակերտի նամակը:

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՍՂԵՐԳ ԳԱԻԱՌԻ

Ազգաբնակութիւնը. — Սովորական զբաղումները. — Հունձքերը. — Տուրքերը եւ անոնց գանձումը. — Երթնակութեան պայմանները. — Բաղաբաղան բանտարկեալները:

Ս Ղ Ե Ր Գ քաղաք այժմ ունի 350 տուն հայ աւելի քան 2,000 անձ, 150 տուն քրիստոնեայ տարբեր հասարակութիւններ (կաթօղիկ-քաղզէացի, ասորի, կաթօղիկ-ասորի, բողոքական) և 4,000 տուն տաճիկ (20-25,000 անձ):

Տիրոջ լեզուն՝ արաբերէն: Վարժարանի շնորհիւ մեր նոր երիտասարդութիւնը հայերէն կը խօսի: Բնակիչք առհասարակ տգէտ և անուս: Տաճիկները՝ բարբարոս և կրօնավոր:

Սղերգի միւթէսարիֆութիւնը բաժնւած է չորս գայ-մագամութեանց.

Է Ր Ո Ւ Հ. Գայմագամը անաջ կը նստէր Էրուհ տաճիկ գիւղը (ուստի է գայմագամութեան անունը), բայց մօտ 20 տարիէ իվեր, սկզբունքով, կը նստի Տ է Հ հայա-բնակ գիւղն, որ այժմ ունի 250 տուն զուտ հայ (2,000 անձի մօտ) ու 10-20 գաղթական և պաշտօնեայ տաճիկ: Հայերը ազնիւ շալեր կը գործեն և ճիշդ փարաւոններու ժամանակակից հրէից կեանքն կապրին: Էրուհի ամբողջ բնակչութիւնը 5,000 կը կարծւի: Հայերը 350 տուն (3,000 անձի մօտ) 21 գիւղի մէջ տաճիկներու հետ խառն կը բնակին: Տիրոջ լեզուն քիւրդերէն է:

Ղ ա Ր Ղ ա ն. Գայմագամը կը նստի 2 ո գ գիւղը, որ ունի 20 տուն հայ, 15 տուն ասորի և 40 տուն քիւրդ: Չողի հայերուն կեանքն ալ յար և նման է տէհէցի-ներու կեանքին: Ամբողջ գաւառն ունի 3,500 բնակիչ (կարծեօք), որոնց 530 տունը (3,000-ի մօտ անձ) հայ են 51 գիւղի մէջ ցրւած, տաճիկներու հետ խառն: Կը խօսին քիւրդերէն:

Շ Ի Ր Լ ա ն. Գայմագամը կը նստի Ք Ի Լ Փ Ր է, որ ունի 5 տուն հայ, 15 տուն ասորի և 50 տուն տաճիկ: Ամբողջ գաւառն ունի 3,000 բնակիչ: Հայերը կը կազմեն 140 տուն (1,000 անձի մօտ) 11 գիւղերու մէջ ցրւած և կը խօսին աղճաօ և աղկաղի հայերէն մը:

Պ է Ր Վ ա Ր. Գայմագամը կը նստի Խ ա ս Խ է Ր գիւղը, որ ունի 25 տուն հայ և 130 տուն քիւրդ: Գաւառին բնակչութեան թիւն է 2,100 անձ, որոց 280 տունը հայ են (1,500 անձ գրեթէ) տաճիկներու հետ 11 գիւղի մէջ ցրւած: Կը խօսին աղաւաղ և կորճային հայե-րէն մը:

Առաջները հայք յոյժ սաւարաթիւ էին, բայց ժամա-նակի ընթացքին մէջ, իրենց վրայ եղած ճնշումներէն ու բռնութիւններէն ցրւած, կրօնափոխ եղած և իրենց գիւղերն ու կալաններն քիւրդերու ձգած են:

Եկեղեցիներէն մաս մը, մղկիթի և ախոռի վերածուած, քիւրդերու ձեռքը կը գտնուին:

Քիւրդ-խալապներու ճիշդ թիւը յայտնի չէ, որովհետև ցարդ տեղական իշխանութիւնը չէ յաջողած անոնց մարդահամարը կազմել տար:

Համագումար հայաբնակ գիւղերը կրնանք հաշուել 100, տուն՝ 1,600, անձ՝ 10,000-ի մօտ:

Սղերգի հայերը կը պ ա Ր ա պ ի ն երկաթագործ-ութեամբ, կօշկակարութեամբ, ոսկերչութեամբ, բրու-տութեամբ, սեկագործութեամբ, հիւսնութեամբ և մանր

առևտրով: Իսկ վաճառականութիւնն, որմնագործութիւնն, պրնձագործութիւնն և խաղախորդութիւնն տաճկաց ձեռքն են: 1895-ի դէպքերէն իվեր հայ վաճառականները գրեթէ փերեզակ դարձած են, և տաճիկ փերեզակները՝ առաջին կարգի վաճառական:

Հայ գիւղացիները մեծաւ մասամբ հողագործութեամբ կը զբաղին, ցանցառ թւով արհեստաւորներ ալ կան: Իսկ քիւրդ գիւղացիներուն զբաղումն է՝ մասամբ հողագործ-ութիւն, գուարաբուծութիւն, և ընդհանուրին՝ գողու-թիւն, աւազակութիւն, բռնութիւն, աւարառութիւն, ցե-ղային կռիւներ և լն, և լն:

Հայք՝ թէև մեծ մասամբ արհեստաւոր, բայց նիւթա-պէս շատ խեղճ վիճակ մ'ունին, որովհետև տարապար-հակ (անկարիչ) յանձնարարութեանց և աշխատու-թեանց ներքև ընկճւած կրած են, իրենց ձեռարկեստներն ընդհանրապէս առանց փոխարինութեան, ձրի կը յափը-տակին ձեռքերնէն: Կառավարութիւնը անկարեկիր կը գտնուի ամէն տեսակ բողոքներու:

Ինչպէս անցեայ, այնպէս ալ այս տարւան հ ու ն ձ-ք ե Ր ը շատ յաջող և բազմադիւն եղած են. կատա-րեալ աճնութիւն և առատութիւն կը տիրէ: Ալիւրին լիարը (6 սխա) 4 դահեկան կը ծախուի և աւելի աժան-նալու հակամէտ է: Այս տարի մեր ամբողջ գաւառը, նամանաւանդ Սղերգ քաղաքը, չարաչար կը ներդի ջրի նւազութենէն:

Հայոց ցանքերն 90% կը փճանան ու կը յափը-տակին կառավարութեան, աշիթէթներու և ոստիկան-ներու կողմանէ՝ գաղանի և յայտնի: Հայ գիւղացին, արիւն-քրտինք թափելով հանդերձ, միշտ նօթի, միշտ մերկ ու պարտական է, և այդ վիճակին ուղիղ հետևանքն կը լլայ յաճախադէպ կրօնափոխութիւնը (խալամականին), հայրենի օճախին լքումն ու հեռանալը:

Ծանօթ են արդէն Թիւրքիոյ պետական տ ու Ր ք ե Ր ը — զինւորական (ասկերիչէ), արհեստաւորական (թէմէթ-թիւ), կալածական տասանորդ (էօշը), որ հիմա եօթն-երորդ եղած է; և ուրիշ բացառիկ տուրքեր: Ասոնց իւրաքանչիւրին կ'ընկերանան նաև կրթականի, զին-ւորական բարեփոխութեան և այլ մասնաւոր բաժիններ ալ: Եւ այս բոլոր տուրքերուն վրայ 1900 տարւնէ սկսեալ 6% յաւելում մը եղած է, նոյնպէս զինւորական պէտքերու համար (թէճհիթթը ասկերիչէ):

Առհասարակ բոլոր տուրքերը՝ անգութ, անիրաւ, ան-խիղճ միջոցներով կը գանձուին: մահու չափ ծեծ, խոշտան-գում, ձեմիշներու մէջ բանտարկութիւն, հայհոյութիւն, ա-նարգանք տրոց հաւաքման ներքին կանոնադիրը կը կազմեն:

Ձ ի ն Լ ո Ր ա կ ա ն տ ու Ր ք . — Կառավարութիւնը չճանչ-նար աղքատ, հարուստ, պանդխտութեամբ ծննդավայրէն հեռացած, մեռած, ծերացած. իւր կէտ նպատակին է ամբողջ բեռն ներկաներէն գանձել հրէշային խստու-թեամբ, անողոքաբար. ոչինչ կը լսէ, զրամ, միշտ դրամ:

Թ է մ է թ թ ի Լ . — Շատ ծանր. հացակարօտ արհես-տաւորին վրայ 40-60-100-150 դահեկան բեռնաւորած են: Հակառակ պետական հրամանին՝ գեղացի հայ հողագործներու մեծագոյն մասէն կը գանձեն այս տուրքը: Հայ գեղացիք իրենց տուրքերը վճարելու հա-մար գարունին սկիզբէն իրենց ցանքերը կանաչ կը ծա-խեն գրեթէ միշտ:

10 ճ ու շ ե ա ց տ ու ը ք.—Անձ գրուի 12 զըշ տուրք կը հաւաքուի տարեկան խճուղեաց շինութեան համար 16-18 տարիներէ իվեր, մինչդեռ տակաւին արդիւնք մը տեսած չունինք աչքովնս: Այս տարի ալ ջրհորներ բանալ տալու համար կառավարութիւնը հանգանակութիւն մը բացած է ի Սըրբդ և 3,000 դահեկանի մօտ նոր տուրք մը ծանրացուցած է մեր աղգայնոց վրայ, սակայն ջրհորի պատրուակին տակ ժողովուրդը պաշտօնապէս կողոպտելու, կեղեքելու հնարամիտ ձև մ'է ատիկայ պարզապէս:

Երթ և եկ ու թեան պայմանները օրէօր աւելի կը դժուարանան: Երկաթուղի, խճուղի բնաւ չունի մեր գաւառը, ապրանաց փոխադրութիւնը գրաստներու միջոցաւ կը կատարուին: Ճամբաներու մէջ արիւն կը հօտի կեանքի, ինչքի ապահովութիւն չկայ բնաւ, նամանաւանդ հայերու համար, որոնք կաշկանդաւած, բանտաւածի և պաշարաւածի կեանք ունենալով, չեն կրնար իրենց տեղերէն դուրս ելնել և ապրուստ մը որոնել: Իհարկէ ստիպեալ ճամբորդող հայերը մէկ կամ աւելի տաճիկ կ'ընկերացնեն իրենց՝ դրամական վարձքով մը. իսկ Պօլիս կամ նոյնիսկ ուրիշ նահանգներ ճամբորդել խապառ արգելւած է: Անցադիր բնաւ չեն տար, իսկ երբեմն ծանօթ անձներուն կուտան շատ նեղութեամբ, ձգձգումով ու դրամական վնասով, և ան ալ ուրիշ նահանգի մը համար միայն, Պօլիս երբէք: Այս արգելքը միայն հայերու համար է, ուրիշ քրիստոնեայ ազգերու անհատներուն համար չէ:

Համիդի յիշէ զօրագունդերուն շահատակութիւններն, որոնց արձագանքը մինչև Եւրօպա և նոյնիսկ Աստուծոյ աթոռը հասած ըլլալու է, զանց կրնենք յիշատակել զի անոնք, թագաւորին զաւակներն ըլլալով, առանձնաշնորհեալի հանգամանքն ունին...

Այս տարի իբր քաղաքական բանտարկէ տալ մէկ հոգի ունինք, Յակոբ Փանոսեան անուն, որ երբորդ անգամ բանտարկեալ ըլլալով՝ այսօր շատ դժուար կացութեան ու չարալուկ խտութեանց նշաւակ եղած է: Ահա իւր այս վերջին բանտարկութեան պարագաները համառօտիւ:

1 95-ի դեպքերէն առաջ Յակոբի եղբայրը, Պէշիօ, 13,000 դուրուշի արժողութեամբ գիւղերու տասանորդ կառնէ կառավարութեան (երկու եղբայրներն, Յակոբ և Պէշիօ, ունին գիւղ մը, Վիւզէլ տէրէ անուն, իրենց միակ զբաղումը հողակալածնին շահագործել և տասանորդ աննել է ամէն տարի): Յասանորդի արդիւնքն եղող հացաբոյսերն այնինչ հաւաքած ու ամբարած էին, դեպքերը վրայ հասնելով՝ իրենց ամբողջ ունեցածին հետ տասանորդի հասոյթն ալ կը կողոպտուի և դեպքէն մի քանի օր ետք երկու եղբայրներն ալ քաղաքական յանցանքով կը բանտարկուին ամբողջ մէկ տարի: Արձակուելէն անմիջապէս յետոյ կառավարութիւնը նոյն 13,000 դուրուշը պահանջեց խտութեամբ: «Մեր ամբողջ ունեցածին հետ տասանորդի հասոյթն ալ կողոպտուի գնաց և այսօր մենք հացի կարօտ ենք», պատասխանեցին եղբայրները: Անողք կառավարութիւնն, ամէն տեսակ արդարացի առարկութեանց շանալով, մի քանի անգամ՝ հանգի (գրաւ) տակ առաւ խեղճերուն հազար դժուարութեամբ և անլուր տոկոսներով հայթայթած

սերմնացու հացաբոյսերն ու լծկան կենդանիները և արժէքին 1/4-ով ծախելով՝ գանձեց այն 13,000 դուրուշը մինչև այս անցեալ դեկտեմբերի սկիզբները: Յակոբն ալ խապառ յուսահատելով՝ ինքզինքն գինեմուրութեան կուտայ: Եւ երբ կիւրակէ առտու մը, 1900 թ. նոյ. 19, գինով վեճակի մը մէջ տեղույս փօլիս տալիս էն կը կանչուի գործով մը, «ժամանակ չունիմ, յետոյ կուգամ», կը պատասխանէ: Փօլիսի վարչութիւնն կատողած, փրփրած՝ մի քանի ոստիկաններու միջոցաւ բեր անարգանքով և գինով վեճակի մէջ շալկելով կը տանին զինք, որ իրենց տմարդութիւնն ու կողոպտութիւնն պատարակել յանդգնելուն պատճառաւ իբր «հայհոյից թագաւորին և մարգարէին» կ'ամբաստանուի սուտ վկաներով և կը բանտարկուի:

Իւր խնդիրը Բաղէշ ի ս թի ն ա ֆի (վերաքննութիւն) ընելուն համար՝ տարուոյս մայիսէն իվեր ամենախիստ ճնշումներու ու չարաբանքներու ենթարկեալ է. բացարձակապէս արգելւած է իրեն հետ տեսնուիլ և որ աւելի սոսկալին է՝ իրեն կերակուր տանիլ սովամահ ընել կ'ուզեն: Եւ որովհետեւ թիւրքերէն լաւ կը խօսի ու կը գրէ, ոտքերն ու ձեռքերն ալ ծանր շղթաներով կապած ու պրկած են, որ ինքնապաշտպանութեան համար բան չգրէ. մէկ խօսքով՝ խեղճին կեանքը վտանգի տակ է:

Մայիս 8-ին բանտապետ Քահիր աղան Յակոբին եղբայրը Պէշիօն կանչելով՝ ի ս թի ն ա ֆի (վերաքննիչ ատեանի) է վր ա գ ն ե ը ը (պաշտօնաթղթերը) կը պահանջէ խստիւ, որպէս զի զանոնք յետաձգելով՝ իսթինաֆի օրինական պայմանաժամը վերջացնել տան, հոս դատելու և դատապարտելու չար դիտումով: Եւ երբ այս վերջինը չյանձնել է վրագներն, անգութ բանտապետը մահու չափ ծեծել և խոշտանգել կուտայ խեղճ Պէշիօն, որուն բողոքները դարձեալ «ձայն բարբառոյ յանապատի» մնացին...

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Ս Ե Ր Ո Ր Ա Ղ Ր Ի Ի Ր

(Շարունակ. — Տես N° 5)

Բարէշի կուրը կամ ճիշդը՝ ճակատամարտը, բուռ մը անվեհերներու և ուզմաւոր բանակի մը միջև, Սերոբի համբաւին թեւեր տուա և անոր անունը պատկանելի ըրաւ Պատերազմի ասպարէզին վրայ, ուր քաջերու սահմանը զենքն է, հայ ֆէդայիները, մէկ նահատակ միայն զոհելով, ոլորմուր ճամբաներէ մուտքիչերով թշնամուն յուսահատ պատնէշները կանցնէին ու հպարտօրէն կը լսէին քրդերուն բարկ և սրտնեղ խօսակցութիւնը: «Ով որ ամսական կառնէ, թո՛ղ ան երթայ մեռնի թագաւորին համար»:

Թիւրքերը, որոնք ամբողջ օրը հացու 12 ձեռք թընդանօթ արձակած էին, կը կարծէին, թէ ափ մը քաջերը կուռ և անխղի շղթայի մը մէջ առած՝ իրենց ձանկերուն տակ են:

Առտուն, երբ լուսը բացեցաւ, թիւրքերը ամօթահար և արիւնքաւ մնացին, երբ տեսան որ բլուրը պարպւեր է: Թռչունները թռեր էին վանդակէն: Այդ օրէն Սերոբի թիւրք հասարակութեան համար դարձաւ Սերոբ փաշայ: Սակայն Յարօնի հերոսը ատելով կ'ատէր ազ

անունը. «Ի՞նչ կ'ըսէր, մենք փաշաներուն ու աղաներուն դէմ կը կուսիք, այժմ ես փաշայ ըլլամ»...

Այդ անմահ կուէն ետքը, զգալով որ անհնար է այդ դէպքէն ձգել, որ բոլոր օսմանեան հրամանատարներուն պատիւը կը ջախջախէր, ինչպէս նաև իր դիրքը կը վտանգէր, Բաշայի վաղին պատգամաւոր խրկեց անոր, հարցնելով թէ ի՞նչ է ուզածը, և երկրորդ՝ մասնաւոր տեսակցութիւն մը կը խնդրէր անկէ:

Սերոբի պատասխանը լակոնական եղաւ, ինչպէս վայել է իրեն պէս ամեն զինուորի մը. «Թողէք մեզ որ հանգիստ ապրինք»: Իսկ տեսակցութիւնը մերժեց:

Օսմանեան կառավարութեան ակտիւ գոռոզութիւնը չի կրցաւ տանիչ սակայն 2,000 զինուորի և բաշարօժաններու այդ չարաչար պարտութիւնը: Իր բարբարոսութեան և անգթութեան կատաղը թափեց Սերոբի տան վրայ, աւարի տալով անոր բոլոր հարստութիւնը, ոչխար, տաւար, ձերբակալեց Սերոբի մեծ եղբայրը Մխէն, որ անըտը տանջանքներ կրելէն յետոյ կրցաւ փախելի բանտէն. ձերբակալեցին Մխէնի կինը Տատօն, որ ազատեցաւ թէև, բայց վրան տաղած սպիներով ծածկուած, իսկ Սօսէն և Սերոբի եղբայրը Ջաքար փախան Սասուն, ապաստանեցան իրենց ամուսնոյն և եղբոր քոյ ախպէս որ Խզէնց մեծ և արիական տունը, ցիրուցան եղած, գնաց Սասունի անմատչելի սարերուն վրայ, անոնց մեաւոր լուծեանը մէջ, իր գոյութիւնը շարունակելու, առիւծին սրտոտ պաշտպանութեանը տակ:

Օջախի այս քարքանդուածները, Սերոբ հիանալի անձնուրացութիւնով և հոգիի օրինակելի բարձրութիւնով մը կ'ըսէր ընկերներուն. «Պէտք է բախտաւորները երբեմն լան, որ թշուառները մխիթարին: Տեսէք, կ'ըսէր, մեր տունը ձեզի օրինակ. ես նախ մեր տունը, Ախլաթի Խզէնի մեծ օջախը, քանդեցի, որ շատ մարդեր իրաւունք չունենան զիս անիծելու ըսելով: «մեր տունը քանդողին տունը քանդուի»: Իսկապէս, այդ մեծ ընտանիքը Սերոբի գործունէութեան մէջ բոլորովին օտար չմնաց:

Սասունի անարատ սարերուն մէջ, ուր հովերը դեռ չէին ապականուած դաւաճանութեան շունչով, կառավարութիւնը գտաւ անպիտան մասնիչ մը, գեղաշէնցի Աւէն, որու ձեռքով յաջողեցաւ թունաւորել Սերոբը, այնպէս որ անմահ հերոսը, բոլորովին ուժէ ինկած, տեղէն չէր կրնար շարժիլ:

Թունաւորման յաջորդ օրը, կանուխ լուսաբացին, Բաղէշէն և Մուշէն զօրքերու անթիւ թաղութիւն մը, Բշարի Խալիլ ալայի առաջնորդութիւնով, եկաւ Աէրիէկուզան և պաշարեց Սերոբի և իր ընկերներուն ընկած տունը: Հայրուկները (իր հետ ութ հայրուկներ ունէր այն ատեն) Սերոբի թաւերը մտած հպիւկըցան անոր մարմինը գեղէն գուրս հանելը Առիւծը, որուն ոտքերուն տակ կը թնդային Մուշի դաշտերը ու սարերը, ուժեղարողութենէ զրկուած էր, անսիրտ Դալիլա մը սկրտած էր անոր աչքիւ ու հոյակապ կեանքի թիւերը: Անմահանալի հերոսը, այդ վիճակին մէջ իսկ, ուզեց կուսիլ և սուղ ծախել իր կեանքը ռաբադոն և նամէրդ թշնամիին կարծես յոգնած և ուժատ, խնդրեց իր հաւատարիմ հայրուկներէն որ զինքը մտահայ քարի մը առջև տանին: «Իրեք զիս սաքարին առաջ իմ վերջին օրն է, և ջանացեք դուք գեթ ձեր կեանքը ապաստել մնաք թարով»...

Երբ տարին իր ուղած տեղը նստեցուցին, հրացանը

իր ուժասպառ ձեռքերուն մէջ բռնած, խորունկ ու ծանր հառաչանք մը թռաւ բերնէն, որ կարող էր սարսաղանել բոլոր Սասնոյ լեռները:

Իր անմահ կինը Սօսէն, անոր մօտը կեցած, իրր վահան կը պաշտպանէր զայն: Սերոբ չկրցաւ ոչ մէկ գնդակ ուղղել թշնամուն. իր պղնձէ բազուկները թուլցած էին: Ոտքէն վերաւոր և մահամերձ վիճակի մէջ էր, երբ թշնամին խուժեց դժբախտ հերոսին վրայ, որ դեռ կը շնչէր. կտրեցին անոր աչքիւ ու խրոխտ գլուխը և նահատակեցին անոր երկու հարազատ եղբայրները Մխէն, Ջաքարը և զաւակը Յակոբ. Սօսին, որ արցունքի հեղեղներ կը թափէր իր սիրելիներու դիւցազնացած մարմիններու վրայ, հեռացուցին: Չորս հայրուկներ միայն կուսելով լեռան կատարը բարձրացան. թշնամին, իր գլխաւոր նպատակին հասած, այլևս չհետապնդեց զանոնք:

Սերոբի նահատակութեան օրը սպաննեցան նաև Աէրիէկուզանի Տէր Բաջ քահանան և ուրիշ քանի մը երիտասարդներ: Աէրիէկուզան, յանկարծակի գալով, ցիրուցան եղաւ: Սասունցիք, մասնաւորապէս կէլիէկուզանցիք, լեռնական ժողովուրդ, անգամ մը որ կուսիլ սկսին, ալ ետ չեն քաշիր, իսկ որ փախան, ալ ետ չեն դառնար:

Թիւրքերը տօն կատարեցին ու մեծ հանդէսներով գնծութիւններով ահաւոր հերոսին գլուխը, Սօսին ալ հետերնին, Մուշ տարին իրենց քաջագործութեան իրր յաղթանշան, անկէց ալ տարին Բաղէշ: Քիչ յետոյ Սօսէն ազատեցաւ բանտէն, իսկ Մխէնի կինը, քաջասիրտ Տատօն, այդ սև ու մահու ըրպէն, Սերոբի երկամեայ որդին փախցնելով ազատեց: Այդ նամէրտ սպանութեան վրայ, ուր փայլեցաւ թիւրքերու ցածհոգիութիւնը, սուլթան Համիդ, Երլըզլի աղտոտ շագալը, շքանշաններով վարձատրեց անարգ դաւաճանութեան հեղինակները:

Արե՛ժը.— Քանի մը ամիսներ անցած՝ հայրուկները գիշեր մը մտան դաւաճան Աւէի տունը, ուր պատահմամբ կը գտնուէր նաև իր մեղաւոր եղբայրը: Մոմերը վառած սկսան հարցաքննել. Աւէն անկապ խօսքեր կը թափթփէր բերնէն, դաւաճանութեան մասնակից քանի մը հայրու անունները տալէն ետք՝ լեզուն կապուեցաւ: Երեսուն գնդակի հարածներ մաղմաղ ըրին անոր մարմինը, վերաւորեցին անոր որդին և սպաննեցին մեղաւոր եղբայրը: Ժողովուրդի սրտին համապատասխան այդ արդար և ճշմարտապէս հայրենասիրական վեճից երկինք ու երկիր ուրախացուց:

Սերոբի գերեզմանին վրայ զոհեցին նաև Բշարի Խալիլ աղան, Սասունի կոտորածի ժամանակ առաջին դեր խաղացողը, Սպաղանքի կոտորածին հերոսը և Սերոբի վրայ յարձակող ուժին առաջնորդը: Բոլոր Սասունը ան կը քաջէր անոր ձեռքէն, որուն կտրեքը սուլթան Համիդ պատուանշաններու տակ խեղդած էր: Աջնան, երբ Մուշ եկած էր—այս մարդը քայլ չէր փոխեր որ հայրուկները դժբախտութիւն մը չպատահէր — հայրուկները առիթ համարեցին այդ պապանին արիւնը լամել: Երեսուն հոգիէ բաղկացած հայրուկային խումբը, Անգրանիկի — որ իրեն նշանաբան ընտրած է չինայիլ թշնամուն — Սպաղանքի դիւղապետ Մակարի և Սեղրակի առաջնորդութեամբ, բունեցին հրէջը Մառնիկ և Հաւատողիկ վիւղերուն մօտ իր ութ ստիկաններով և երեք հայ ծառաներով, որոնք աղային իրր դրաստ կը ծառայէին անոր գոյքերը կրելով:

Խաղիլ աղան ուզեց փախչիլ վրիժառու գնդակը հասաւ ու անոր ձին գլորեց. աղան հետինան ձողապրիլ ուզեց, հայրուհիները հասան ետեւէն. երբ բռնեցին, արդէն լեզուն կապած էր. Գործած բոլոր ոճիրները, գազանութիւնները, անօրէնութիւնները անոր երեսին տալէն ետք, առին պատանշանները, շանսատակ ըրին տեղնուեցողը և գլուխն ալ կտրելով՝ շարունակեցին իրենց ճամբան:

Սերոր թէ անհաստական մարդ և թէ հանրային գործիչ անվախ և անբասիր եղած է: Անոր մէջ կը գտնենք սասպտական գծեր ու յոյզեր, որոնք դասական վեհագութիւն մը ունին: Անեցած է շատ մաքուր և վճիտ կեանք մը, որուն էջերուն մէջ կարող ենք մեր ազգային նկարագրին համար հպարտութեան պատգամներ գտնել:

Չարքաշ ու տոկուն, ազնական հոգիով մը լեցած, ղեկը ճանչցողներուն ու շրջապատողներուն վրայ ունեցաւ բարոյական մշտափայլ հեղինակութիւն: Իր թափառիկ, այլ նւիրած կեանքը անոր մէջ պողպատէ կամք մը գամած էին. բոլոր իր ազդեցութիւնը և աջաջողութիւնը գործ կը դնէր որ իր ընկերները մնան ճշմարիտ անձնւիրութեան տիպարներ, մաքուր, անշահխնդիր և ընդունակ գաղափարի զոհողութեան. այդ ոգւով կրթեց ու քարոզեց: Փառաքանեց հրացանի սէրը, ինքը՝ երբ տարւայ թափառ կեանքին մէջ, մէկ օր չբաժնեցաւ իր մօսինէն, որուն հետ գրկախառն կը ննջէր, աղւոր սիրուհիի մը պէտք իր ընկերները, անոր անողոք կարգապահութենէն ոչ միայն դժգոհ չէին, այլ անոր մէջ կը կարգային եղբայրական և բարի գորովն մը ճառագայթումը. կը սիրէին զայն, կը հիանային անոր վրայ, որ իրեն նշանաբան ընտրած էր «գէնք, մահ կամ ազատութիւն»:

Գերազանցօրէն գործի մարդն էր. եթէ կարող ըլլար հայութեան բթամիտ հարստութիւնը գնահատել հայ արիւնին այդ վեհագոյնը, խորտա պոռթկումը, եթէ հայ մեծատունը անպամ մը գոնէ ցոյց տար հայրենասիրական խոյանքը կամ ճիւղ մ'ընէր բարձրանալու իր գեանամած դրութենէն, հայ ազգը տարբեր ճակատագիր կունենար: Սերորը կարող էր ըլլալ «Ժողովուրդները ետեւէն քաշող» մը: Ստրկութիւնը մեր բարոյական մեծ դժգոյններու զսպանակը փշոած է:

Բարի, վեհանձն, կորեճ և միանգամայն զւարճասէր, այս վերջները աղբ ըլլալով այդ տեսակ արկածալից կեանքերուն:

Իր ընկերներէն մէկը կը պատմէ. «Տ. գիւղին մօտ տաննակեց ընկերներով նստած էինք այրի մը մէջ և կընպասէինք Սերորի գալուն որ մեզի պատուէրներ տալով ճամբու դնէր թէյ եփած և ոչխար մը խորոված, երբ կը պատրաստէինք ուտելու, յանկարծ պահապանը լուր բերաւ թէ Աղբիւրը կուգար: Այրի ծակէն առիւծի պէս ներս մտաւ Սերորը. — Բարև՝ ձեզ, տղէք ջան, բաւ, եթէ յաջողութիւնով ետ գանաք, մէկի տեղ հինգ ոչխար խորոված կը կերցնեմ ձեզի: — Եթէ փոքր փնտսով գտնանք հապա, հարցրեց ընկերներէն մէկը. — Այն տանն երեք օր ծովու աղի լուր կը խմցնեմ ձեզի»:

Այս զւարճախոսութեան միջոցին լուր հասաւ որ գիւղը 60 զօրք եկած է երթ թնդանթոյ: Բոպէ չանցած, Սերոր մարդ զոկեց գիւղը, որպէս զի քննէ անցած դարձածը և դատնալով քարայրի քակիչներուն — «Յիջեմ կը սուսնեմ, ինչ ուրախ ես ձեր գործութիւնն և որ կ'ընէք»:

մինչև անգամ երթ թնդանթո և 60 մարդ ուղարկեր են ձեզ ճամբու դնելու համար: — «Աղբիւր ջան, միթէ պղտիկ մարդիկ ենք մենք քու աչքին. եթէ հիւր ում է թը իմանայ մեր տեղը, հազարաւոր զօրք կուղարկէ մեզ դիմաւորելու», պատասխանեց զւարթ Ֆէլայիներէն մէկը:

Այս համառօտ և թերի կենսագրութիւնը, Սերորի յիշատակին, որուն օտարներն իսկ իրենց հիացումը յայտնած են, բաւական չենք գտնել: Վարժէ որ աւելի լայն և մանրամասնօրէն հաւաքի իր երկրին մէջ անոր կեանքի և գործունէութեան բոլոր կէտերը, որոնք պիտի կազմեն շատ շահեկան կենսագրութիւն մը, մեր յեղափոխութեան պատմութեան մէջ հերոսական տար, կենսախայտ ու ազգային անձնասիրութիւնը գգուող էջեր աւելցնելով:

Անոր անդուլ և անյուսահատ գործունէութիւնը արիւնտտ, այլ խիզախ ու փառաւոր հեքքեր ձգեց եկող սերունդին, մասնաւորապէս Տարօնի մէջ:

Սերոր խիզախներու դպրոցի մը հիմնադիրն եղաւ և ունեցաւ իր արիասիրտ հետևողները՝ Անդրանիկներ, Արթիկներ, Գէորգներ, Մակարներ, Համարձուներ և ըն ըն, որոնք կը շարունակեն Արածանիի փերուն վրայ իրենց վարպետին կիսատ ձգած հայրենի ազատագրութեան մեծ գործը, աւելի ամենի և վրիժառու թափով մը, որոնց անձուէր կորովին և եռանդին առջև մեզի կը մնայ հրձիկ ու շարժիր:

Տարօնը, մեծ Վահաններու այդ աշխարհը, ուր Հայաստանի ոսկեդարուն ըրուսաւորիչները ու «պանծալի» թարգմանիչները հայոց աշխարհի յուսթի բունը և հին փառքը կը ննջեն, ո՞վ կրնայ ըսել թէ իր կուրծքին տակ չի սնուցաներ շարագործ բռնաւորներու գահը դողացնող առիւծ տղամարդեր:

Նեմրուսի հսկային գերեզմանին առջև ապգային հպարտութիւնով մը կրնանք այսօր արար աշխարհի կրկնել Շէքսպիրի խօսքը առաքնի և սգնիւ Բրուստոսի դիակին վրայ:

The was a man!

Մ Ա Մ Ո Ւ Լ Ի Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

* * *

Վ. Գոլոյ 1896-ի պատմական ցոյցի տարեդարձին առթիւ «Պրօ Արմէնիայ» № 19-ի մէջ հրատարակած է «Մասնակից» ստորագրութեամբ յօդած մը, ուր ամփոփ կերպով նկարագրած է Բանկ-Օտտօմանի գրաւումն ու Սամաթիայի հեղոսական կռիւը:

Նոյն թիւին մէջ կը գտնուի Թ. Գօրիսի մէկ հետաքրքրաշարժ նամակը, ուր «Արդիւ Համիդ ներքին» գրքին իրապէս հեղինակը նոր գաղտնիք մըն ալ երևան կը հանէ սուլթանի համաշխարհային դեր մը կատարելու ին մեծամտութիւնը ապացուցանող Զօրավար Բուրան-ժէի օրով, որ պետական հարւածով մը Ֆրանսական միապետութիւնը վերականգնել կուզէր՝ Արդիւ Համիդ իր առաջին սենեկապետ Համը Ալի բէյին միջոցով՝ հեռագրած է Փարիզի իր ամենէն անձուէր գործակալներէն մէկուն, որ ինք պատրաստ է դորապարհն տրամադրութեան տակ դնելու կարևոր գումար մը այդ գործին համար:

Յիջեմ կը սուսնեմ, ինչ ուրախ ես ձեր գործութիւնն և որ կ'ընէք:

ցատրէ մեծ տագնապը Արդիւ Համիդին, որ այս պահուստինքինքը ամէն կողմէ սպառնալիքներով շրջապատուած կը տեսնէ: Մակերօնիայի, Եէմէնի, Հիճազի մէջ ապստամբութիւնը երթալով կը ծաւալի, նահանգներու և մինչև իսկ մայրաքաղաքին մէջ ժողովուրդը խռովութիւններու նշաններ կը տեսնուին: Համիդի սարսափը այնչափ մեծ է, որ մինչև անգամ պալատ հրակիրած է Օրմանեան պատրիարքը, խնդրելու որ իր ժողովուրդը խաղաղութեան յորդորէ:

Յծե երբեք պատրիարքը—կըսէ «Պրօ Արմէնիայի» խմբագրականը—իրեն չպայտը թուլութեամբ մը իր ժողովուրդին առջև դահիճին ի նպատակ միջնորդելու խոստումը տալ, ժողովուրդը չպիտի լսէ զինքը, ինչպէս հոգը չըսաւ այն անաթմախներուն համար, զորս 96-ին արժակեց հիանալի իմփօնեանին յաջողող տեղապար խայտառակ Բարթոլոմէոսը»:

Եւ ցոյց տալու համար որ հայ ժողովուրդը, հակառակ զինքը շրջապատող ամենաաննպաստ պայմաններուն, զուրկ չէ ինքնապաշտպանութեան ու վրէժխնդրութեան առաքինութիւններէն, Պ. Քիյառ իր տեսութիւնը կը վերջացնէ թարգմանելով «Իրօշակէն» Մուշի վերջին տերօրներու նկարագրութիւնը:

«Պրօ Արմէնիայի» վերոյիշեալ երկու թիւերը կը պարունակեն նաև ընդարձակ թղթակցութիւններ՝ Երզնէի, Մուշի, Վանէն, Բաթումէն, Աթէնքէն, բոլորն ալ լաւատեղեակ աղբիւրներէ ստացած:

Եւրօպական և մանաւանդ Ֆրանսական մամուլը կը շարունակէ մինչև այսօր նմանը չտեսնած եռանդով մը արծարծել հայկական հարցը: Տեղի նւազութեան պատճառով մենք ստիպուած ենք յիշել հոս միայն ամենէն կարևորները:

Temps սեպտեմբեր 14 թիւին մէջ հրատարակեց առաջնորդող յօդուած մը, որ վարդիթով մը մասնանիշ կ'ընէ Հայաստանի արդի կացութեան ամբողջ ահաւորութիւնը և այն բոլոր չարագուշակ նշանները, որոնք 95-ի գարհուրելի աղէտներուն կրկնութիւնը կը սպառնան:

«Ի. Դումն ու պալատը, հաւատարիմ, աշխարհի շահ սքն, իրենց հարստին, ծիւղ և թափին համրային կարծիքը հանդարտեցնելու, երկու անհամարուն միջև պատահած աննշան կռիւ մը զոնց տարով Սասնոյ վերջին դէպքերուն... Բայց ո՛չ եւրօպական դահլիճները, ո՛չ հասարակական կարծիքը պէտի չհարաւրն այս անգամ: Դոսը մտաւոր անցնալի մը փորձը մէջտեղ է՝ ստրկեցնելու համար թէ ի՞նչ արժէք պէտք է տալ սուլթանի և իր հաւատարիմներու քողոքներուն... Արդէն վաղուց է որ լուրջ նախազգուշացումներ կը լսին»:

Յօդուածագիրը կը յիշէ «Հայկական հարցը համաշխարհային խաղաղութեան տեսակէտէն» բրօշուրը, որ Գլախօփէ խաղաղութեան համաժողովին առթիւ ցրեցաւ բոլոր կարևոր թերթերուն ու անձնաւորութիւններուն, և «Պրօ Արմէնիան», որու համար կ'ըսէ:

«Պրօ Արմէնիայի» թղթակցութիւնները, որոնք ակամստես վիանքէ կը բռնին, որոնք մարտիրոս ժողովուրդի մը երկարատեւ վշտին աղաղակներուն պէս են, չեն հաղքած պարսկական բազմաթիւ մանրամասնութիւններով, պերճախօս միջոցներով թիւնք մը, նկարագրածէ անհաւասար միամտարտի մեմօնողարձանը»:

Յօդուածագիրը կը շեշտէ ներկայ ժամին հանդիսաւորութիւնը և կը վերջացնէ պարաբ ընելով եւրօպական պետութիւններու վրայ, որ շուտափոյթ միջամտութեամբ մը վերջ դնեն այս դժոխային կացութեան ու մարդկային խղճմանը փրկեն ահաւոր պատասխանատուութեան մը կրկնութեանէն:

Նիկոլա Բ. ցարին Ֆրանսա պայցութեան առթիւ, Ֆրանսական Ահադեմիայի անդամ և մեծահոգի պատմագէտ Էրնեստ Լափիս «Վայսերական երկրորդ պայցութիւնը» վերնագրով յօդուած մը գրած է Revue de Paris-ին մէջ: Լուրջ տեսութիւն մը ընելով Ֆրանսոսու նիզակակցութեան մասին՝ յօդուածագիրը կ'ըսէ:

«Որպէս զի Ֆրանսան եւ Ռուսիան բոլոր հարցերու մէջնը քով քովի քալեն, փոխադարձ զինումներ ու զոհողութիւններ հարկաւոր են: Վերջին տարիներու դիւանագիտական պատմութիւնը դեռ շատ անճշորէն ծանօթուած է, այնպէս որ կարելի չէ դատել Ֆրանսոսական նիզակակցութեան դերը ընդհանուր գործերու մէջ: Բայց կը թիւթէ ան քաղաքացիական շահ կարեւոր չէ եղած: Հորօսիմակ, Կրէտէի գործին բարեխաղող լուծումը, կղզիին գրեթէ ազատագրութիւնը, որ անշուշտ անոր հեղինական հարկներին հետ միացուց կը պատրաստէ — Փրանսայի եւ Ռուսիոյ օսմանեան տիրապետութեան տակ զոնտող քրիստոնեայ երկիրներու նկատմամբ ունեցած աւանդական մեծհոգ քաղաքակալութեան համապատասխան այդ արարքը — այս երկու պետութիւններու առանձնակի գործը չեղաւ:

«Միևս կողմէն այս «հանդէսներ» մէջ մենք արդէն յայտնած ենք այն զգացումը թէ զոհողութիւններու քաժինը շատ մեծ եղաւ Ֆրանսայի համար Արեւելքի տխուր գործերուն մէջ, Հայաստանի շարքերուն քացած թգնաժամին տտնէ: Այս հրաժարումը թէ՛ քրիստոնեայ Ֆրանսային եւ թէ՛ յեղափոխական Ֆրանսային պատկանող մեր ամենէն ազնիւ աւանդութիւններէն եւ մեր շահերուն այս լքումը, շատ մեծ սխալ մը թւեցաւ մեզի: Այս կողմակի զեղումը հանդէպ հայերը շարող սուլթանին եւ հանդէպ Ռուսիոյ, որու կանաճարութիւնը այն ատեն կը թւէր թէ չէր շահագրգուր կոտորածներով, այնչափ տարօրինակ էր, որ ոեւէ թաքուն մտածումով մը միայն կրնայ մեկնուիլ: Այս ատենները, երբ Ֆրանսոսական նիզակակցութիւնը շոքողով մը երեւան հանւեցաւ, կարծես թէ աշխարհը վեր վերցնելու կարող լծակ մը նկատեցին զայն: Մեծ երազը փարատեցաւ, աւա՛ղ: Վտանգաւոր կամ՝ գեթ վաղահաս էր համաժայտութեան սկզբնական ու իրական իմաստը այսպէս ընդլայնեց: Ուրիշ բան մը չշահեցանք ատէկ, բայց եթէ թողնել որ այննայ Հայաստանի արեւմտ արատը, ի վսաս մըր պատրին ու մեր շահերուն»:

«Պրօ Արմէնիայի» խմբագրական մասնախումբին անդամ հռչակաւոր Ժ. Կլէմանսօ «Հայկական հարցը» վերնագրով յօդուած մը հրատարակած է իր շաբաթաթերթ Bloc-ի թիւ 35-ին մէջ: Արտատպելով «Պրօ Արմէնիայէն» Մուշի և Վանի նամակները՝ հետեւեալ խորհրդածութիւնը կ'ընէ՝ Քիյառի միջոցով «Դաշնակցութեան» Դեկլարացիոն ըրած դիմումին մասին:

«Այս անգամ Եւրօպան նախազգուշացած է: Ան պատրաստի մը ստեղծել իսկ չպիտի ունեցայ թափուած արիւն պատասխանատուութեան խոստովելու համար: Բայց ան հոգը կ'ընէ»:

Կը տեսնուի որ 1894-ին լուրջին պահող կիսապաշտօնական մամուլը զայրանալու ձևեր կ'առնէ այսօր, եւ կը կարդամ թէ Դեկլարացիոն ունեցողութիւնը տուած է «Պրօ Արմէնիայի» քաջարի մտօրէն Պիէլ Քիյառին:

Մեր նախաքանիք արդէն վաղուց զետեղ ինչ որ Քիյառը կրնար ըսել Դեկլարացիոն: Որովհետեւ հայերուն ինքնաձեռն միայն ան է պարզապէս, որ Եւրօպան կատարէ վերջապէս իր սեփական խոստումները, եւ իր խօսքին յարգանքը հարկադրէ սուլթանին: Ան գործադրութիւնը է երկը տէրութիւններու կողմէ մշակած եւ 1895 մայիս 11-ին սուլթանին ներկայացուած քարոտորոգումներու ծրագրին, միայն քանի մը նոր երաշխարարութիւններու յաւելումով, որոնց կարեւորութիւնը ավայտուցած է Սասնոնի յաշարող կոտորածներով, որոնք դեռ անդի ունեցած չէին այս ծրագրին խմբագրութեան ինքնին: Եւ այն մասնախումբ պետութիւններու կողմէ այս ծրագիրը նկատուած էր երբեք Թիւրքիայէն պահանջելիք մեծիմօլը...:

Ան թէ ինչ պիտի ըսէր Քիյառը Դեկլարացիոն, եթէ հարկ չէնէր: Եւ եւ կուզեմ հաւատալ թէ պ. Դեկլարացիոն հասկցած է որ զորուս կամ՝ պարզապէս քաջալերուած պիտի լինէ այնքան լուրջ մը յանձնառութեան, մը հաւասար է եւ հետեւաբար պէտք է շարժի:

Կուզեմ հաւատալ թէ ան անյապաղ պիտի համաձայնի

պետութիւններու հետ, սուլթանին բարձրացած բարեկարգ կեցնելու եւ ապագային զայն ջոխայնու համար: Վուզով հաւատարմ թէ ան հետաքննած է թէ ինչ պիտի ընէ մեր զաշակեցե ի թէ կոմս Լամպորօֆ ալ միեւնոյն տեսակեմէ՞ն կը դիտէ Հայաստանի գործերը, ինչ որ իր նախորդը Լորանօֆ, որ Ուրֆայի եկեղեցիին երկը հազար գոհերուն մէջ ուրիշ ըսն շէր տեսներ, բայց ի՞նչ «ամնշում ղէպք մը»:

Որովհետեւ կ'ի՞նչ ուրիշ կերպ լինի, կ'ի՞նչ Քիլիսոն, ուղղւած կըզը ուրիշ նպատակ չունենայ, բայց կ'ի՞նչ սուլթանին վրայ ծնշն, անկէ Լորանօֆի դիտել կորակելու համար, որչափ թուք ու մուր ալ թափելը, քիչ պիտի գայ այս անարգ գործին»:

Temps իր սեպտ. 28 թիւին մէջ դարձեալ խմբագրական մը կը ներքէ մեր գատին: — Բ. Գուռը ինքն ալ կուգայ խոստովանելու Հայաստանի վերայէթներուն կացութեան ծանրութիւնը, ծանուցանելով պետութիւններուն թէ քննիչ յանձնաժողով մը կազմած է: Միաժողութիւն պիտի լինի սակայն մեծ կարևորութիւն մը ընծայել այս ձեռնարկին: 1895-ին պաշտօնավարող այս կարգի յանձնաժողովներուն պատմութիւնը կը վկայէ, որ անոնք ոչ թէ ճշմարտութիւնը երևան հանելու նպատակ ունին, այլ հասարակաց կարծիքը մոլորեցնելու և խղճմտանքները քնացնելու ձևակերպութիւններ են լոկ: Նոյնիսկ այս պահուս մինչդեռ սուլթանը ասդին ուղղաժողութեան ապացոյց մը կուգէ տալ Եւրոպային, անդին Մուշի օսմանեան իշխանութիւնները անհաւատարի արգելքներ կը յարուցանեն Վանի ուսուական հիւպատոս Ռամանկիի դէմ, որ քննութեան համար Մուշ զրկւած էր վերջերս, և Պիթիլիսի վային ամերիկացի միսիօնարի մը կ'արգելէ նահանգին մէջ ճամբորդել պաշարման վիճակ հաստատած է Մուշի մէջ և մինչև իսկ նամակները կը բռնւին: — Այս փաստերու թուումէն յետոյ յօդուածագիրը կը շարունակէ.

«Ներուսան իր անտարբերութիւնը, իր անզորութիւնը, իր զրէթէ մեղակեցութիւնը արդարացնելու համար, երբևէ իր տգիտութեանը մէջ մեղմացուցիչ պարագաներ փնտռեց: Ժամանակին նախազորաշարած լինելով, ան չպիտի կրնայ այլևս նմանօրինակ արդարացումներ մէջ բերել:

Ամէն բան կիմացնէ իրն այն ծանրակշիռ ղէպքերը, որոնց թատր կըսկի դառնալ Հայաստանը:

Գործակալութիւնները, մամուլանը այն օրէն, երբ հայաստանին երես անհամեմատ նւագ ծանր շարեքէ ծնած անհամաձայնութիւն մը ֆրանսայի ու սուլթանի միջև յարաբերութիւնները ընդհատեց, աշքիքին բացած են շարքի պատանիներուն եւ կըստմանն հեռագրներ, որոնց մէջէն որոշ շահով մը կը սրտովայ ամբողջ ժողովուրդի մը ղռերգական տագնապը: Բայց եւ այնպէս այս տեղեկութիւնները շատ անկատար են, շատ անբաւական, երբևէ կարծիք է կասկածիլ թէ շատ քիչ են գումար:

Տեղեկութիւններու ուրիշ աղբիւրներ մատչելի էին մեզ: Սըրբազան դատի մը արի ակոյտները «Պրօ Սրմէնայի» մէջ, այնքան ժոխաստ իր թղթակցութիւններով, իր նկարագիր ու վաւերական նամակներու քաղաքներով, եւ «Իրօզակի» մէջ, քաշարի օրգանը կուսակցութեան մը, որ գիտէ թէ ինչ կուգէ և ուր կամենալ ու գործել զիտէ օրէ օր մեզի բերին ճշգրիտ, դրական մանրամասնութիւններ Սասունի, Չէյթունի, կառավարյալ գաւառներու խամակութիւններուն մասին...

... Ծնարութիւնը այն է, որ նոյնիսկ առաւել կամ նւագ կանխամտածւած ղէպքերին ղուրս, որոնք ամէն բովէ սպանութեան ու տանջանքի նոր սիկիթ մը կրնան փրկեցնել այս դժբախտ գաւառներուն մէջ, Հայաստանի կացութիւնը պիտի մայ գերագանցօրէն անկայուն ու անհանդուրժելի, որչափ ատեն որ պետութիւնները չհասկանան վերջապէս Բերլինի ղաշակգիրը գործադրելու պէտքը...

... Այսօր պետութիւնները տեսակ մը պայմանաժամ ունին, վերջն ժամանակամիջոց մի իրենց ստշն իրենց սխալին այս արդիւնքը կապիտանը համար: Անքով Սերեւքի մէջ ժողովուրդները, որ հակառակ այնքան յուսակալութիւններու շնորհիւ կորսնցուցած ղաբաւոր սովորութիւնը ֆրանսային նայելու, ինչպէս մարդ աշքերը կը ղարծնէ ղէպի գերագոյն ապաւէն մը, կը յուսան թէ վերջին ցոյցերը մտերմութեան մը, որ միջազգային

հաւասարակշիռութիւնը կ'երաշխարէ, արդիւնք պիտի ունենան յանուն երկու բարեկամ ու ղաշակեց պետութիւններու լի ու կատարեալ համաձայնութեան, գործելու սուլթանին վրայ ծնուած մը, առանց որոս այս իշխանը բան մը չպիտի ընէ Հայաստանի մէջ նոր պայթումի մը ստաշը աննելու համար:

Եւ ղիւսամագիտութիւնը շինարար աշքէ վրիպեցնել ու կոտորածները, որոնց ստշն մարդկային խղճմտանքը վերջնկեցը պիտի ապտամարի, կրնան ծնիլ այն տեսակ փոխվրէժներ, որոնցմով ամէն բանէ առաջ կըբարդի իրապաշտ պօլիտիկաներու քիչ մը հետեւակ խոհեմութիւնը»:

La Paix թերթի սեպտ. 17 թիւին մէջ կը գտնենք Ժան Մէրկի մէկ յօդուածը «Հայաստանին համար» վերնագրով, ուրիշ հետեւեալ կտորը կը թարգմանենք.

«Մարդկային կրիտով ճիւղը — տեսնենք մարդկային երեսունի — գիտնալով թէ ինչ պրատնական ազարարութիւններ եղան իրն իր վերջին կառնտղումներէն յետոյ, թիրխս շատ իրաւամբ կ'ընթարէ թէ պիտի թոյլ տան իրն միեւնոյն տեսակի ֆանտեզիներ, առանց ամենափոքը բողբոխ: Ներուսան կ'իյնայ կասցնել անոր մարդասպան ձեռքը եւ երբ ան ղիտակ թէ ինչ վտանգի կ'ենթարկէ ինքզինքը վերակերով այն, ինչ որ շատ հեշտութեամբ ներքեցին իրեն, տարակոյս չի կայ որ ետ պիտի քաշի վատը: Վայրկեան մը իսկ պէտք չէ կորսնցնել ամէն յապաղում կրնայ յառաջ բերել աղէտի մը պայթումը, որու պատասխանատուութիւնը ձգտողներուն վրայ պիտի իյնայ: Եթէ կարելի չէ ղեռ թուրքոյ անկումին վիճիղ արծակի և անոր լիկիղասիծը բանալ, ապահովութիւնը, գոր ան կը վրոզվէ իր տիրոջ վայրենի վարմունքին երեսէն, կը պահանջէ ղզուշական միջոցներ, որոնց պէտք է գործակցին կառավարութիւն ամունին սրմանի բոլոր պետութիւնները»:

Բրգանսօնի Dépêche Républicaine լրագիրը իր սեպտ. 21-ի թիւով սուլթանի ծննդեան ԾԾ-րդ տարեդարձին առթիւ, «Իւլանագէտ մը» ստորագրութեամբ, հակիրճ մէկ տեսութիւնը կ'ընէ անոր կեանքին և հետեւեալ տխուր տղերով կը փակէ այդ տխուր մարդուն կենսագրութիւնը.

«Իր անքուն ղիշերներուն մէջ ամէն տեղ ղաշոյնը կը տեսնէ: Ինքզինքը կը բանտարկէ իր պալատին մէջ ինչպէս բանտի մը մէջ: Մարդոց այս թշնամին բոլոր մարդիկը իրեն թշնամի ունի: Զգուշութիւններու խնթութիւնը ղամաղադրէն թափանցած է այս լուս հաւասարակշիռ ուղղին մէջ: Աղբիւլ ղամիղը բողբոխ մը, բանտը մը կարծուցէք, թողուցէք իրն ղիշը շրջապատող բոլոր սարսափները, անշուշտ չպիտի կրնար ապրիլ ղնկերութեան մէջ, ինքնասպան պիտի լինէր: Աղբիւլ ղամիղ անոր համար միայն կը շարունակէ ապրիլ, որովհետեւ կարելիութիւն ունի ինքզինքը գրեթէ բոլորովին մեղրասցնելու կենդանի մարդերէն: Մարդ պիտի ուզէր չէ՞ ղանշալ այն բոլոր խորհրդագողմիքները, ղորս այս խաւար հոգին իր մէջ կը ծածկէ, ամբողջովին գուշակել այս մարդը, որ արիւտտո ծամբէ մը իր կայսրութիւնը ղէպի վերջնական աղէտը կը քաւեցնէ»:

Բերլինի National Zeitung-ի սեպտեմբեր 27 թիւով հրատարակած «Պացութիւնը Արևելքի մէջ» ընդհրձակ յօդուածէն՝

«Թիրք ծոնհաս շրջանակներու մէջ ղամալ կը լսի, — ի՞նչ կ'ընի թէ՞ Եւրոպան քրիստոնեաներուն է, պէտք է նաև ղալի Ասատուրուն մասճէրականներուն է: Հա յի կա և կոտորում ընելու թիրք կառավարող ղասակաբգրու մտածողութեան այս ղնթացքէն ծագում ստաշ են, որովհետեւ հայերը միակ քրիստոնեաներն են, որոնք Փոքր-Ասիայի ներքերը հոծ ղանգաւաներով կը բնակին: Եւ Պօլսոյ մէջ ոչ միայն Ասատուրի քրիստոնեաները կարելի եղածին ղափ մէկը ղնելու ղիպ կը թափին, այլև կ'ուզեն աւելի բարձր ղափով ներքին միաուսակութիւն մը ստաշ բերել Ասատուրի ղնակութեան մէջ»:

Սեպտեմբեր ամսւայ ընթացքում «Իրօշակի» խմբագրութիւնը ունեցաւ, իրարից անկախ, երկը թանկագին

Հիւրեր — «Պրո-Արմէնիայի» խմբագրապետ Պիէռ
 Գիւնիս, «Պրո-Արմէնիայի» խմբագրական կոմիտէի
 անդամ ու Tempus լրագրի քաղաքական բաժինը խմբագրող
 Քրահանսիս Գըրիէսանսէին և Aurore-ի
 խմբագրիչներէն՝ պ. Ուրբէն Գոհիէին, որը ծը-
 նէվե՞լ անցնելու կօնք էր առել Ֆրանսի կարճատև այցե-
 լուծեան համար:

Ծընէվի հայ գաղութը պատեց պպ. Քիլառին և
 Պրէսանսէին առանձին հացկերթոյթներով:

Թ Ե Ր Թ Օ Ն

Պ Ա Ի Կ Ա Ր Ի Ա Յ

Ա Պ Ր Ի Լ Ե Ն Տ Ն Ղ Ա Փ Ո Ս Ո Ւ Թ Ի Ա Ն Ը

(ԱՄՍՍՆՆՈՒՆՏՍՍՍՍՍՍ ՏԱՐԾԻԱՐՈՒ ԱՌԹՈՒ)
 (ՂՆՐԸ. — ՏԵՍ N° 4)

Ստեփան դառնանք երկրորդ յեղափոխական շրջանի
 (միջկայէի) մէջ տեղի ունեցած նախընթաց քանի մը
 դէպքերուն:

Պիրիպպէի հոսիոնէի անդամներէն Սրիսթօ Պլակօշվ
 յատկապէս Քլիստօս կը դիւրի յեղափոխութիւնը պատ-
 րաստելու: Որոշւած որը Քլիստօրայի յեղափոխականները
 կը պատրաստին և գիւղի բողոքած ամուր գերքեր
 կը շինեն: Սկզբում ասոնց վրայ անկանոն վտանակներ կը
 խուժեն, բայց ապրիլ 28-ին զօրքերու խուշարքերը չուշա-
 ցան երեսայու: Կիները, աղաքները ու զէնքով կուելու
 բողոք անկարողները Քօրթիլիցա ուղարկուած էին Քլի-
 ստօրայի յեղափոխականները ջալութեամբ կը դիմադրեն
 զօրքին ալ բայց երբ դիւր կը հրդեհի և միւս կողմէն
 ալ կատաղի զօրքը չորս կողմէն անուպառ կրակի տարախ
 կը սեղապնէ, որոշում կուտան, ամէն զոնողութիւն
 յանձն առնելով, զօրաց շարքերը ձեռքէր, Պալքանը ապաս-
 տանի և արհամարհ ալ ուղարկի Քօրթիլիցա դիմել
 Ահազին զոնք տալով ու գիակնելու կոչոքը դիւր-
 ւով, հագի կրնան այդ կրակի շրջանակէն սպառնի և
 Քօրթիլիցա հասնելու Ղեկավարներէն գրեթէ ամէնքն
 ալ — Վարդ, Իքոնօսով, Պլակօշվ, Տրականով, Քարաձով —
 անվտանգ կազաւին, իսկ գիւղը Քարաձովի Թօսուս-
 պէի կրտսերներէն կը կողոպտի ու հրոյ ճարակ կըլայ:

Ապրիլ 28-ին և 29-ին բողոք զեկավարները վերջին
 ժողով մը կուսնանաւ Աս ժողովին Քօրթիլիցայի Շու-
 շին ալ կը մասնակցին, ուր միարեային կը վճռեն մինչև
 վերջին չունչ դիմադրելու Բայց ժողովին արձակումէն
 յետոյ միեւնոյն Շուշիը Հաճի-Իվանովի առեւ գաղտնի
 ժողով մը կ'ընեն և յեղափոխութեան հետեւանքներուն
 վրայ կը մտածեն: Զօրքը, որպէս զի իրենց կեանքը
 վտանգի չ'ենթարկելու և իրենց հարստութիւնէն շուք մը
 չ'ընաւի, կը խորհրդածեն ու կ'որոշեն միլիպպէի միլիթ-
 տարիֆին և Հաֆիլը փաշային նստակ գրել, որը զիս
 Բանակիրիլիլի մօտ կը դանդաղ, և իրեն թիրամանել
 որ ժամ առաջ Քօրթիլիցա հասնի: «Քաղքին մէջ քանի
 մը սրիկաներ են որ հուստարիմ ու խաղաղ ժողո-
 վուրքը կը գրգռեն և ոչ թէ առաներ»: Ու կը խնդրեն
 փութով զօրք ուղարկել քաղաքը այդ աւազակներու
 ձեռքէն ազատելու: Ապրիլ 30-ին գիւղացի մը 30 ոսկիով
 կը կաշառեն և նստակը միլիթէտարիֆին ու Հաֆիլը
 փաշային կ'ուղարկեն: Ասիայի ստով պլ չեն թաւ-
 կանամար Ոմանց երկուք ներշնչելով սնանց խտառու-
 ներով դրակելով, չորպանները (աղաները) դաւադիր-
 ներէն մէկ մասն ալ իրենց կողմը կը քաշեն:

Միեւնոյն որը խառնամբոյ խուժան մը թիլի Արա-
 սովի զեղաքանին առաջին Քաղքէլի և ուրիշ դիակա-
 յարարները կը խաղի և կ'անցնեն զսնանք ձեռքու
 ձեռք: Եւ որոշում մը կ'ընեն Նոյն անի

անտիլը որ ապրիլ 20-ին խանդավառ հնծութեամբ
 Քաղքէլը երկինք կը բարձրացնէր իրեն իր ազա-
 տութեան առաքելը, հինա քանի մը վաշխառուներու
 ստոր ու ազգադաւ գրգռումներով զարթացած ու կա-
 տաղած պատառ-պատառ ընելու մարտութիւնէն թուած
 էր: Քաղքէլը սուրը քաշելով զազանացած խուժանի
 ժանիքներէն կը պրծնի և զեղաքանը կապատանի: Իրին
 կը հետեւին Թըրնէլը, Պլակօշվը, Վօլօլը, Իքոնօսովը,
 Քարաձովը և ուրիշներ, մօտ 40 հոգի: Յեղափոխական-
 ղեկավարները զեղաքանը կը մանան, որպէս զի աշկոն-
 ւած մտքերը հանարարին և եղաքանի կարևորով անմեղ
 արեան թափելուն առաջը առնուի Ղեկավարները կը
 յորդորեն, կաղաչեն որ խուժանը ցրուի, սակայն լսող
 չկայ: Եւ աւելին. խուժանը քանի մը յուսահատ յար-
 ձակումներ կը գործէ զեղաքանը մանալու և բողոքին ալ
 կոտորելու, բայց դուռը ներսէն կը փակուի. ան ստեն
 խուժանի առաջնորդները դուռը ամուր փակեցնելով կը
 կրպին և անգրուի մնացած ապստամբները մէկիկ-մէկիկ
 ձերբակալելու կը ձեռնարկեն ու բողոքին ալ Բալլօզի
 հիւսանոցը կը բանտարկեն, մերժելով նոյնիսկ շուք տալ
 անոնց: Ինչպարանը փակածներէն Կ. Թըրնէլը ցնտակա-
 նաբ կուզէ ընել այդ դաւաճաններէն մի քանիսին, բայց
 իր ընկերները թոյլ չեն տար: Խուժանի առաջնորդն էր
 Քաղքէլը Քօրթիլիցայը Նիկոլա Քաղքէլը:

Սոսկ անակնկալ դիպած մը Քօրթիլիցայի Ղօշերուն
 ծրագրերը խանդարեց: Պօպէլով, Մանով և Խօրվոյ, որ
 ապրիլ 29-ին, Բանակիրիլիլի մէջ թիւրքերու մոյեղ-
 նոտ յարձակումներու ժամանակը, 400 հոգիէ բաղկացած
 արաւախով թիւրք բանակին կոնակը գործելու նպա-
 տակով ելած էին, թրքական սաստիկ ուժի առաջ ցիր
 ու ցան ըլլալով Քօրթիլիցա կապատանին մօտ 50
 հայրուկներով: Քաղքէլը, զեղաքանի լուսաւորուտէն
 Պօպէլովը նշմարելով, Քրտսերներէն իւրով իրենց բան-
 տարկած ըլլալը կիմազնէ: Պօպէլով իսկույն իր հրոսակախով
 դաւադիր խուժանը ցրելով կը յաջողի զեղաքանի դուռը
 տապալով կտարել, իր ընկերները այդ անօթալի բան-
 տարկութիւնէն ազատել և 80 հոգիով մայիս 1-ին Պալ-
 քանը անցնիլ:

Քօրթիլիցա իր մէջէն Պուլքարիոյ վերածնու-
 թեան և յեղափոխութեան նշանաւոր անձնաւորու-
 թիւներ ու տաղանդաւոր դործիչներ արտադրած է,
 որոնք պուլքար այդի փառք ու պարծանքը կը համարէին:
 Բայց ապստամբեան հանդիսաւոր որը նա ոտնակոխ
 ըրաւ իր սրբութիւնները, սալով պատմութեան էջերուն
 այդ անարդ փառաբ.

* * *

Բանակիրիլիլի և Քլիստօրայի շարժումներուն հետ
 դուրքիլիցայար յեղափոխութեան յանկարծակի պայ-
 թումէն էլեկտրականացած Պաթաք, Բէրուշիցա ու Պրա-
 ցիկ նոյնպէս պարզեցին ասպատակութեան դրօշը:

Պաթաքիները իրենց պատկրակ կորսնցի վերա-
 դարձը Օպօրիլիլի ժողովէն խնդրութեամբ դիմաւորեցին
 և անմիաբարբելի խանդով ձեկատագրական օրին կրպաւ-
 սէին: Գիւղի զլիսաւորներէն խորհրդակցական նիստ մը
 գումարակելով կորսնցի զլիսաւոր ղեկավար կարգեցին
 և զէնք կրելու ընդունան մարզիկը, մօտ 1,300 հոգի,
 զէնքի կանչեցին դնելով զանոնք երկու եղաքան Միթփան և
 Անկէլ Թրանդաֆիլովներու հրամանատարութեան տակ
 իսկոյն ետանդով ձեռնարկեցին ասպտակութեան, պատ-
 նէշներ ու դիւքեր կառուցանելու Պաթաքի շրջակայ բողոք
 ազդակին կէտերու վրայ, որուն մասնակցեցան
 գիւղի բողոք քնակիչները, կիները, աղջիկներն ու սուլաք-
 ները, զիչեր ու ցորեկ անդու ու յարատեւ աշխատելով:

Ապրիլ 23-ին, կորսնցի կրամանու, հանդիսաւոր
 պատարալ ու մաղթանքներ կատարելոյն մեծ հնծու-
 թեամբ, ուր բողոք հրոսակները ներկայ էին զլիսաւ-
 ր և համապետաներով: Ողբերութիւնը բողոք քնակեցաւ
 վրայ կը շողար Օպօրիլիլիցա, հարստներու ու երկնաւ-
 ներու խիւրը կայրեցին զիչեր ցնտակի շուքը:

կը պատմէր ծեր հայրուկ մը — ամէն տեղ մեղ կ'ատէր, կը նախապէր ու կը քարկոծէր և մինչև իսկ մտաւ նութեան կը դիմէր, կարծելով որ ատով իր դմբակը յաւերուծն անտըստ մը ու դարման մը պիտի գտնէր»:

Յեզպիմական այս տխուր տրամադրութիւնը սնուած ստիպելի երևույթ մը եղած է բոլոր սարուկ ազգերու ազատամտական առաջին քայլերուն մէջ, ամէն տեղում որ անյաջող ու բազմազոն ընդհարումներ ունեցած են բանութեան դէմ: Բուլղար ժողովուրդը, այդ արեան նախնիներու ու աղէտներու ժամանակ վճատութեան խելացնոր խորհարարներու ու մոլորանքներու մէջ ինչպէս, գատապարտելի սրբապղծութեան պիտեղ իր արդանակէն ծնած հերոսները այդ դժբախտութիւններուն պատասխանատու ճանչնալով:

Սակայն ամբողջին այս բոլոր անէծքները օրհնէնքի և նախախնիները երախտագիտական զգայուններու փոխուցան, երբ յաջողութիւնը եկաւ վերջապէս պատկերու հայրենի հերոսներու ջանքերն ու գոհողութիւնները և միայնով անհրաժեշտութեան ու արիւնի լեկունք մը ծածանեցաւ վերջապէս Ազատ Բուլղարիայի դրօշը:

**ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ X ՀԱՄԱՇԱՐԻՆԻ ԿՕՆԳՐԵՍԸ
ԳԼԱՍԿՈՎՈՒՄ ԵՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԸ**

X-րդ Համաշխարհային կոնգրէսը գումարեց այս տարի սեպտեմբերի 10-13-ին Սեփոտիայի Գլասկօյ քաղաքում, ուր տեղ այս տարւայ մայիս 1-ից բացած միջազգային մեծ ցուցահանդէսի աւիթով: Պատերազմներ՝ աշխարհի զանազան երկրներէրից—Անգլիայից, Ֆրանսիայից, Գերմանիայից, Աւստրիայից, Չեխերիայից, Հօլանդիայից, Բելգիայից, Միացեալ Նահանգներէրից, Քալիֆօրնիայից, Պարսկաստանից, Սպանիայից, Փորթուգալիայից, Նորվեգիայից, Իտալիայից և այլ տեղերից: Եկել էին մօտ 200 հօգի, իսկ սոսկ անդամների թիւը մօտ 500 էր:

Երեքշաբթի, սեպտեմբ. 10, կօնգրէսի առաջին օրը:

Կօնգրէսի հանդիսաւոր բացումն կայացաւ Ս. Անդրէ-Բարկլայ Հալլում՝ նախագահութեամբ Գլասգօյի լորդ-պրէֆօստ (քաղաքագլուխ) Ս. Չիսօլմի, որ պատւաւոր նախագահ էր կօնգրէսի: Պատւաւոր փոխ-նախագահներ ընտրուած էին մօտ 150 հօգի—երկրագնդի վրայ գործող զանազան նշանաւոր գիտնականներ, հրատարակախօսներ, քաղաքական գործիչներ, ամէնքն էլ իհարկէ, յայտնի խաղաղասէրներ: Ռուսաստանի կողմից պատւաւոր փոխ-նախագահ էր յայտնի սօցիոլոգ-խաղաղասէր Նօվիկօյ, Աւստրիայի կողմից՝ Բարօնուհի Սիւսներ, Բելգիայի՝ սենատոր Լա-Փօնտէն, Ֆրանսիայի՝ Ք. Պասսի, Կասսօն Մօս և ին:

Կօնգրէսի իրական նախագահ ընտրուեց դօքտոր Սպինս Վատսօն:

Նախագահի բացման ճառից յետոյ, որով բարի գալուստ էր մաղթում կօնգրէսի անդամներին, ողջոյնի ճառեր արտասանեցին զանազան երկրների ներկայացուցիչները: Նօվիկօյ, Ռուսաստանի ներկայացուցիչն, այն միտքն յայտնեց, թէ իսկապէս Անգլիայի և Ռուսաստանի, այսինքն անգլիական և ռուսական ազգերի մէջ, չկայ ոչ մի իրական անտաբօնիզմ, և հետևաբար այդ երկու ազգերը կարող են միանալ լուծելու համար միջազգային մի քանի առկա մնացած հարցեր, որոնք վտանգ են սպառնում համաշխարհային խաղաղութեան:

Մի քանի ներկայացուցիչներ, գովելով հանդերձ սեփոտիական ժողովրդի քաղութիւնը և առաքինութիւնը, որ համաձայն է հիւրընկալել խաղաղութեան կօնգրէսն այն բոլորէն, երբ Անգլիան ամօթալի պատերազմ է մղում, խորին ցաւ յայտնեցին հարաւափրիկեան դէպքերի համար և նշաւակեցին անգլիական կառավարութեան դատապարտելի վարմունքը:

Ապա կարդացեց Բէրնի խաղաղութեան միջազգային միայուն բիւրօյի տեղեկագիրը տաբւայ նշանաւոր դէպքերի մասին (1 օգոստ. 1900—1 օգոստ. 1901): Տեղեկագիրը շօշափում էր ամէնից առաջ երկու առկա մնացած նշանաւոր միջազգային հարց — Տրանսվալի հարցը և հայոց հարցը: Ահա հայոց հարցին վերաբերեալ կտորը.

«Տարւայ ընթացքում Թիւրքիայի հայ ժողովրդի տխուր վիճակն ամենևին չէ բարւոքել: Եւրօպական պետութիւնները դեռ ոչ մի հաւաքական ջանք գործ չգրեցին վերջ դնելու համար այն անգլութիւններին, որոնք գործուած են սիստէմատիքաբար այդ դժբախտ ազգի դէմ: Միայն Ֆրանսիական կառավարութիւնը իր դիպլոմատիական միջամտութեամբ խափանեց մի կտորած, որ ծրագրուած էր Այնթափում 1900 թ. դեկտեմբեր ամսւայ համար: Անուր խօդօտութեան, բռնաբարութեան գործեր կատարել են գրեթէ հայաբնակ բոլոր գաւառներում: Միւս կողմից 40,000 հայ փախստականների հայրենիք վերադառնալու հարցը դեռ չէ լուծուած և նոր խմբական արտաքսուսներ էլ են տեղի ունենում:

«Եւրօպական մեծ պետութիւնները մի մեծ ծառայութիւն մատուցած կը լինէին մարդկութեան, եթէ համաձայն այն հրակերին, որ նրանց տրեւց խաղաղութեան [X համաշխարհային կօնգրէսի կողմից, նրանք յատուկ միջոցներ ձեռք առնէին ստիպելու թիւրք կառավարութիւնը ընդունել հայոց հարցի արժատական և բացիօնալ լուծումը»:

Այդ առիթով յայտնեց, որ, Բերնի բիւրօյի առաջարկով հայ հրապարակախօս Հ. Առաքելյան, խաղաղութեան կօնգրէսի անդամ-պատերազմի կազմել է մի ամփոփ տեղեկագիր հայոց հարցի մասին, որն սպառնալիք չի ներկայ տրուում է ամէն մի անդամի և որն բիւրօն յանձնարարում է կօնգրէսի ուշադրութեանը:

Այդպիսով, միայուն բիւրօն կօնգրէսի քննութեան ենթարկում էր իբրև ա յ ժ մ է ա կ ա ն հ ա ղ ե ռ եր կուսը — Տրանսվալի և հայոց հարցը, և ապա մօտ քսան զանազան հարցեր՝ վերաբերեալ միջազգային արբիտրաժի և առհասարակ խաղաղութեան:

Կօնգրէսը գտաւ, որ խաղաղութեան համաշխարհային կօնգրէսներն իրաւունք ունեն և պարտաւոր են, իրենց կանոնադրութեան համաձայն, զբաղել մի ա յ յ մ ի ջ ա ղ գ ա յ ի ն հ ա ղ ե ռ եր ի քննութեամբ: Չբաղել ներքին քաղաքականութեան վերաբերեալ հարցերով կօնգրէսն իրաւունք չունի, հետևաբար, որքան էլ կօնգրէսը համակրում է բօքսերի դատին, որքան էլ դատապարտում է այդ եղբարական պատերազմն և անգլիական կառավարութեան վարմունքն, որ յամառում է ընդունել նախագահ Արիւկէրի արբիտրաժի առաջարկը, — բայց նա անկարող է ենթարկել այդ հարցն իր քննութեան: Այդ պատճառաւ գտնում է, որ քննելի մի ա կ միջազգային հարցն այսօր հանդիսանում է հայոց հարցն:

որն և պէտք է իր քննութեան առաջին գործն անել և որոշում է քննել Հայոց Հարցը երկրորդ օրից, սեպտեմբեր 11-ի նիստում, որպէսզի Այժմէական յանձնաժողովը (Commission des actualités), որն պէտք է կանխապէս քննէ այժմէական Հարցերը և տեղեկագիր պատրաստէ նրանց մասին, ժամանակ ունենայ պատրաստել տեղեկագիրն և առաջարկել կոնգրէսի քննութեան: Ամփոփապէս կոնգրէսը ձեռնարկեց այժմէական կամ A կոչւած յանձնաժողովի ընտրութեան, ազգային խմբերի բաժանման միջոցով և քուէարկութեամբ: Այդ յանձնաժողովի համար սովորաբար ընտրուում են ձեռնաս և այժմէական Հարցերի մէջ հեղինակութիւն համարուող անձինք: Քուէարկութիւնը ցոյց տւեց, որ այժմէական յանձնաժողովի համար ընտրւել են 7 անդամ, այն է՝ Նովիկով, զօկտօր Բիխտեր, զօկտօր Բօպէ, արքայ Պիշօ, միս Միդ, Նիւման, զօկտօր Տրիպիէ և Հ. Առաքելեան:

Կոնգրէսը, բուռն ծափահարութիւններով ընդունելով այս ընտրութիւնը, փակեց իր նիստը ժամը 1-ին կէս օրից յետոյ:

Երեկոյեան ժամը 4-8 տեղի ունեցաւ A յանձնաժողովի նիստը, որն զբաղւեց միայն Հայոց Հարցով և պատրաստեց իր տեղեկագիրն ու կոնգրէսին առաջարկելի վճռի ծրագիրն:

Երեկոյեան ժամը 8-11 Գլխագովի քաղաքային ինքնավարութիւնը երեկոյթ տւեց ի պատիւ կոնգրէսի անդամներին:

Սնուտներ. 11, շորնքշաքի, կոնգրէսի նրկորդ օրը:

Նիստը բացւեց առաւօտեան ժամը 10-ին: Նախագահում էր պատարժան զօկտօր Սպինս Աատսօն, որն բանալով նիստը, յայտնեց, որ կոնգրէսի քննութեան առարկան է Հայոց Հարցն, որի տեղեկագրերն է Այժմէական կամ A յանձնաժողովի նախագահ Նովիկով:

Բուռն ծափահարութիւնների մէջ ամբիօն է բարձրանում պ. Նովիկով: Նա յայտնում է, որ ինքն երկար չի ծանրանայ Հայոց Հարցի վրայ, ինկատի ունենալով, որ իր բարեկամ Հայ հրապարակախօս Հ. Առաքելեանն, որ մեծ հմտութիւն ունի այս Հարցի մէջ, արդէն պերճախօս կերպով բացատրել է ինքիւր իր տեղեկագրում, որ բաժանւած է կոնգրէսի անդամներին և որի հետ արդէն անդամները ծանօթ են: «Բայց պէտք ասեմ—աւելացնում է հռետօրը—որ ժամանակ է վերջապէս վերջ դնել այն բարբարոսութիւններին, որոնք գործուում են Հայերի դէմ և նախատիք են մեր եւրօպական քաղաքակրթութեան համար: Եւրօպական պետութիւնների մէջ տիրող գրգռութիւնն ու անհամաձայնութիւնը և միմեանց դէմ տածած անվստահութիւնը, առաջ բերին այն սոսկալի աղէտները, որոնց ենթակայ են այսօր քրիստոնեայ Հայերը, ամէն մի ազգ վախենում է, որ չլինի թէ թիրաքաց պետութիւնը բաժան-բաժան լինի և ինքն լաւ պատու չըստանայ»:

Ատենաբանը յայտնում է ապա, որ անցեալ տարի Փարիզի կոնգրէսը Հայերի մասին միայն իղձ և փափագ յայտնեց, բայց այժմ բաւական չէ միւլենոյնը կրկնել, պէտք է դիմել ուղղակի եւրօպական պետութիւններին և խնդրել, որ պաշտօնական կոնֆէրանս կազմեն՝ Հայոց Հարցը լուծելու համար, այն հիմունքների վրայ, որ ցոյց է տւած պ. Հ. Առաքելեանի տեղեկագրի մէջ: Այդ առիթով

Նովիկով հարորդում է, որ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների խաղաղութեան ընկերութիւնները նամակով յայտնում են կոնգրէսին, որ Ամերիկայում պատրաստուում է ժողովրդական մի ուղերձ նախագահին ներկայացնելու խնդրելով որ նա նախաձեռնութիւն յանձն առնի գումարել պետութիւնների կոնֆէրանս հայոց Հարցը լուծելու համար: Իվերջոյ տեղեկագրերն կարդում է յանձնաժողովի ծրագրած առաջարկը:

Վկուում են վիճաբանութիւններ:

Խօսում է Բիրմինգհամ քաղաքի պատերազմ միսիօնար Զօզէֆ Ստիւրձ: Նա արտայայտում է իր կատարեալ համակրութիւնը Հայերի կրած աղէտների համար, բայց նա դէմ է յանձնաժողովի առաջարկին, որովհետև այդ վճռի իրագործումն հնարաւոր է միայն զինւած ուժով, ուրեմն պատերազմով, իսկ կոնգրէսի եական նպատակը համաշխարհային խաղաղութիւնն է: Այդ պատճառով նա առաջարկում է անցնել օրակարգին:

Միսիօնար Վիլքէ ձայնակցում է իր պաշտօնակցին, և նոյնպէս առաջարկում է թողնելով անհետևանք յանձնաժողովի վճիռն, անցնել օրակարգին: «Այդ միւլենոյն է, ասում է Քրիստոսի աշակերտն, որ մենք առաջարկենք վճիռ կայացնել հրէաների համար Ռուսաստանում, բօհեմերի և իրլանդացիների համար Անգլիայում: Կընդունի՞ պ. Նովիկովն այդպիսի մի վճիռ. չէ՞ որ հրէաները աւելի վատ հալածանքի են ենթարկւած Ռուսաստանում»:

Բերլինի պրօֆէսօր Քլիտ բողոքում է այդ յայտարարութիւնների դէմ. «Թէ մէք այնպիսի երկնւորներ ունենանք, թէ այս և այն առաջարկի առիթով պատերազմ կարող է ծագել, ուրեմն ոչ մի գործ չպէտք է կատարենք: Ամօթ է, պէտք է վերջապէս դադարեցնել այդ աղէտները»,—բացականչում է նա,—և առաջարկում է ընդունել յանձնաժողովի բանաձևը:

Հայ օրիորդ Կիրակոսեան յայտնում է, որ ինքն ևս լինելով Թիւրքիայի փախստականներից, որովհետև իր ծնողներն սպանւել են ջարդերի ժամանակ, կարծում է, որ Թիւրքիայի դէմ ուժ բանեցնելն վնասակար է և որ պէտք է գործադրել բարոյական ուժ...:

Հ. Առաքելեան խօսք աւանելով դարմանք է յայտնում, որ այնպիսի մի լուսաւոր կոնգրէսի մէջ յանձնաժողովի առաջարկած բանաձևը կարող է ունէ դիմադրութիւն յարուցանել: Ոչ ոք չէ կամենում, որ Եւրօպան պատերազմ յայտնէ Հայոց համար, այդ պէտք էլ չէ. բաւական է, որ եւրօպական պետութիւնները հասկացնել տան սուլթանին՝ թէ պէտք է գործադրել րեֆօրմները, եթէ ոչ՝ իրենք կը գործադրեն, և սուլթանն, ինչպէս փորձերը ցոյց են տւել, չի համարձակի չխոնարհւել Եւրօպայի միացեալ կամքի առաջ: Գալով միւս առարկութիւններին, ատենաբանը յայտնում է, որ ինքը կատարեալ համակրութիւն ունի բոլոր ճնշւած ազգերի՝ իրլանդացիների, բօհեմերի, հրէաների համար, բայց այլ է այդ ազգերի հարցը, այլ է Հայոց հարցը, առաջնները հարցեր են վերաբերեալ ներքին քաղաքականութեան, որոնց մէջ կոնգրէսն իրաւունք չունի մտնել մինչ հայոց հարցը միջազգային հարց է: Աւերջապէս, պ. Առաքելեանը յիշեցնում է կոնգրէսին, որ ուսները չեն կտորում հրէաներին, չեն յափշտակում նրանց գլխը, չեն բռնաբարում նրանց պատիւը, ինչպէս և անգլիացիները չեն կտորում իրլանդացիներին, չեն բռնաբարում նրանց պատիւն, այն ինչ Հայերին կտորում, ջարդում են օրէցօր և այդ

քրիստոնեայ, քողարկելոված աշխարհի աշքի առաջ:
 Հեռոջեան խոսում են զանազան ասեմաբաններ,
 որոնց մեծամասնութիւնը բանաձևն ընգուենելու կողմն է:
 Նախագահը քուէի է գնում A յաւեմածողոյքի առա-
 ջարհած բանաձևն, որն է ընդունուում է անփոփոք
 ահագին մեծամասնութեամբ:

Ահա այդ վերջն.

Մտադրութեան 19-րդ շաբաթապահան ժողովը, գումարած
 Գլխագումար, 1901 թի սեպտեմբերին, տնօրէնական Քերնի Միջ-
 ազգային խաղաղութեան Բարոյն քիւրթի գեղեցման, մի յիշա-
 տակազքի նախին ներկայ վեճակի մասին թիրքիայում ներ-
 կայացած հայ հասարակարգու ա. շ. Աստրիկանի միջոցով,
 եւ մի նախին Միջազգայ նամանակների խաղաղութեան ընկե-
 րութիւնների կողմը:

Նկատելով, որ հայ ժողովրդի տնտր դրութիւնը ընա-
 շե քարկաւում, որ կողորմները եւ խղճութիւնները շարու-
 րակում են Հայաստանում, որ բերկին զաշնագիրը ստորագրող
 եւրոպական պետութիւնները ոչ մի նաւարական շանք չեն արել
 վերջ դնելու այդ սեպտիս քրիստոնեայ ազգի վերաբերմամբ
 սխաղմատիքաբար կատարող անգթութիւններին, —

Վ ճ ո ս մ է

Ուղարկել Բերկնի զաշնագիրը ստորագրող եւրոպական
 պետութիւններին մի խնդրագիր, որպէս զի նրանց մի պաշտո-
 նական կոնֆերանս գումարին վճարելու համար հայկական հարցը
 գործարկելով 1895-ի մայիսի քարտուղարութեան ծրագիրը, որ
 մշակել են անգլիական, ֆրանսիական ու ռուսական կառավա-
 րութիւնները եւ ընդունել է նոյնիսկ սուլթանի կողմից:

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Դ Ե Թ Ի Ի Ն

ԱՐԵՎԵՆԻԱՆ ՔԻՐՈՐՆ րոտացած է

4. Ե-ից 60 հոտի, ԱՅԳԵՍՏԱՆԻՑ 100, Սկանակից 18, Ման-
 կաշից 1000, ՈՍԳԱՆԱԳԱՏԻՑ 350, 150 եւ 600, ՏԵՍԻՍԻԿԻԿԻ 200,
 ԱՅԳԵՍՏԱՆԻՑ-100, «Եստե» խմբ. 78. 20, «Բիշմակ» խմբ. 30,
 «Արշալոյս» խմբ. 10: Գումար 2986 հոտի 30 կուէլ:

ԱՐԵՎԵՆԻԱՆ ՔԻՐՈՐՆ

ԼՕՁԱՆԻ մի ռուս ուսանողից 5 ֆրանք, ՈՒԵՍԹ ԼՕՊՕՂԵՆՆ
 խումբ մը համակերպիչ՝ Վ. Պ. Խոսրով 2-ական հոլար, Սար,
 Պիտո, Զարմալ, Ներսէս մէկ-մէկ-ական, Տ. Կ. Գ. 75 սէնթ,
 Յաւակ 50, Անտու մը 50, Բոժոժ 13, Համ 12 սէնթ: Գումար 10
 հոլար (51 ֆր. 50 սանթ): Միւսներէն հայ ուսանողներից 29
 ֆր. 55 սանթ, Ս-ից 10 ֆր., ԲՕՍՏՕՆԻՆ Եղազն 10 հոլար (51
 ֆր. 50 սանթ): ՊՈՒՔՐԵՆԻ «Ժարտար» խումբէն 20 ֆր. 50
 սանթի, Սեւի միջոցով գումարած՝ Ն. Ս. 1, Ամա 5, Մ. Մ.
 1, Արի 1, Ն. Խ. 2, Մ. Փ-կան 10, Franche Polysse 1, Գ.
 Գեղորդան 5, Ե. Ա. 2, Թեյնո 1 ֆրանք: Գումար 20 ֆր. 50 սանթ:
 Ըդուպէնը 187 ֆրանք 5 սանթ:

ՆԱԽԱՆԱԳՐԱԿԻ Կեդր. Կօֆտէն

«Գալան Տարծնեցի» խմբ. 30 հոտի, «Սիփան» խմբ. 45
 «Կարէզ» խմբ. 50, «Բ. Կայծակ» խմբ. 20, «Վիշապ» խմբ. 40,
 «Զինուոր» խ. 20, ՍԳԱՆԱԳԱՏԻՑ «Կերճակ» խմբ. Բայիդուր իշխան,
 Հայ... գեղիւ, Գիորգի, Սա. Շահում, Մ. Նուրար մէկ-մէկ-ական ու
 Աղասի 75 հոա, Տ. Անիոց 50 հոա, Մ. Զորավար 25 հոա,
 Բ. Զորավար 25 հոա, Շահումի միջոցով Մ. Ազատան 50 հոա:
 ՆՈՐ-ԱՄԱՂԱԿԻ «Ծիրան» խումբ Կախազը, Արշաւանը, Լեւոն,
 Բազրաս, Մամիկան 50-ական հոա, Խորէն 1 հոտի, Լոկո
 4 ու 50 կ., «Հարազատ» խումբ՝ Հրաչեա, Բեքս, Արազ, Արարո,
 Հրանդ, Վալէ 50-ական հոաէլ: Գումար 223 հոտի 25 կուէլ:

ՈՍԿԵՆԱՆՔԻ Կօֆտէն

Յ ու լ ի ս «Արար» խմբ. 70 դահեկան ողջ, Գլխարկ 54,
 Բար 6. 25, «Աղանիկ» խումբէն Աղանի, Լուսին, Դաշին 5-ական,
 Ատրամակ 5. 25: Օ գ ո ս ո ո ս «Միտրո» խումբ՝ Գալար 108,
 Էտուարը 20, Միսիկ 20, «Արար» խմբ. 80, Արարան 80, Գլ-
 կարկ 20: Աժ-ՆԱՀԱՆ-ՔԵՆՆ Վահագն 60, Նրակ 60, Վահան 40,
 Արէժ 20, Վարդ 20, Արև 20, Արիւժ 10, Ժիպար 10: Ա. ք-ի
 «Միգանտ» խումբ՝ Մեզ, Դուան, Սարրիկ, Տանուտէր 20-ական,
 Չո. ք-ի «Թուզ» խումբ՝ Թուզ 20, Մեքսիս, Մորէմուկ, Հայի
 20-ական, ՄՐ. ք-էն՝ Ժատ, Ժաղիկ, Աղբիւ 20-ական, Վարպետ
 15: Անժուկ ք-էն՝ Մոս 20, Անգլիացի 20: ՊԼՏ. ք-էն՝ Խլաթ
 12: ՇՄԼ. ք-էն՝ «Մարտիան Աստուծո» խմբ. 50: ՂՏ. ք-էն

Արարատէր Անուշան 60, ԳԱԳԱՆԻՆ Գանուկ, Երկաթ, Բար,
 20-ական: ՎԱՊՊՈՒՐԱԿԱՆ խմբէն՝ Պերժ 21, Զարե 10. 60, Սուրէն
 12. 50, Հայկ 8. 50, Բիւ 6. 25, Վրոյր 5. 25, Շաւարժ 9. 50 դահ.:
 Գումար 1299 դահեկան ողջ:

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ Կեդր. Կօֆտէն

«Թաթուլ» խմբ. 35 դահեկան, «Արէժ» խմբ. 5, Զօր 24,
 «Չոյ» խմբ. 10, «Արծրունի» խմբ. 35, «Յասալ» խմբ. 25, Ովա-
 սիս Ժերունին 168, Տիրացու՝ Սաթի միջոցաւ՝ 296, Նանեկան
 10, Աշը 20, «Յասալ» խմբ. 25, Կամար 20, «Կրակոտ» խմբ.
 17, ՋրնԱՍՏԻՐ գիւղի խմբ. 40, Եւս 20, ԿԱՄՄԻՐ գիւղի խմբ. 17,
 ՀԱՅՎԱՅ «Հալապատ» խմբ. 20, ՈւՌՈՅԻՆ եւ ՇԱԷ գիւղերու խմբ. 20:
 ԼՕԼՕ-ԷՆ Չալիկ 108, Հրակ 108, ԽՆՅՈՐ գիւղ 60, «Գուրու»
 խմբ. 40, ՍԵՆ ԲԵՐԻՐ 20 եւս 104, ՍԱՐ գիւղ 40: Գումար 1527 դահեկ:

ԱՐԵՎԻ Կեդր. Կօֆտէն

Հանգանակութիւն Տանամիակի առթիւ ՄիւսՐԹԻՆ «Մաս»
 գիւղից 300 դան, ՍԱՌ գիւղից 100, Տ. Թ. 50, Մ. Մ. Մ. 20,
 Ա. Ա. 10, Ս. Ե. 10, Լ. ք-ից՝ Մ. 10, «Կացին» խմբ. 10,
 Պ. 5, Կ. 10, Է. 10, Օ. 6, Վ. ք. Մ. 40, Ա. Մ. Բ. 40
 Ն. 20, ՍԱՐ գիւղից՝ 56, Պարթև 150, Եդ. Ա. Ա. 200, Բ. Մ.
 150, Եդ. Ս. Ե. 150, Բ. 2. 150, Որ. Բ. Ա. 200, Ս. Բ. 120,
 Գ. 2. 150, Ն. Ա. 70, Զ. Ե. 70, Մ. Մ. 2. 30, Տ. 2. 50, Մի
 ոմ 30: Գումար 2918 դան:

ԱՆԱՐԱՅՐԻՑ Մարտիկ 200 դան, Վ. 15, Կ. 10, Ե. 10,
 5, Ա. Մ. Ս. 10, Ուն 5, Գ. 6, Կ. 5, Վաստրականցի 5, Տէր
 Վ. 50, Մ. 30, Ն. 15, Զ. 30, Գ. 15, Խ. 20, Գ. 10, Զարգիւն
 30, Պ. Խ. 10, Ս. 8, Բ. 7, Օ. 8, Ս. 6, Դ. Ե. 4, Ա. 80:
 Գումար 510 դան:

ՍԱՐ-ԱՅՐԻՑ՝ Երրակ 180 դ., Յովսէպ Լ. 22, Շահէն 30, Մ.
 Վ. 20, Միլրոս՝ 20, Հայ 10, Ոմ 4, Հայկ 20, Միւնեակ 20,
 Մ. Ե. 2. 20, Սասուն 20, Ոմ 10, Շահէն 32: Գումար 368
 դան: Ընդամուս զումար 3116 դան:

ՎՐՈՊԱՆ. — Դրօշակի 1901 թ.

5-ի ՎԵՂԻԹ ցանկին մէջ
 ըսած է՝ ՇԱՐՈՒԹԻՑ՝ Շահէնի միջոցով 250, պէտք է ըլլայ
 ԿԵՆԱՐԱՅՐԻՑԻՆԱՅՐՑ՝ Շահէնի միջոցով 282 դան. — Կ. Մ. Ա. 50
 դան, Վազէ 20, Խալոյի՝ 10, Կպժ 10, Մոսուխար 10, Ա. Ս.
 20, Նաղի 20, Գետրու 50, Ե. Լ. 20, Ա. Ե. 10, Ե. Ա. 2,
 Դաւազէ 10, Տ. Մ. Ե. 5, Ա. Մ. Խ. 10, Կ. Գ. Մ. 2, X 5,
 Գիտրու 8 դան:

ՔԱՄԱՆԱԿ

ԲՕՍՏԱՆԱՅԻ «Դեւեան» խմբ. ստացած է՝ համակրողներ՝
 Գ. Գ. 10 ֆրանք, Տրդատ եւ Գ. 5, Մ. Ա. 2, «Լեւոնեան»
 խմբ. — Հրանդ, Հայկակ, Լեւոն, Գեղամ, Վաղարշակ, Զաւէն 8. 75,
 Հայկակ, Հրանդ, Զաւէն 5-ական, Մուշեղ 6. 25, Վրայապաւոն
 2. 50, «Գորս Գանձ» խմբ. — Թորգոմ, Զարմայր, Բարկէն, Արա-
 վազ 5. 50, Զարմայր 8, Բարկէն, Կրակ, Թորգոմ, Թաթու
 5-ական, Արտաւազ 3. 75, Թոշնիկ 1. 25: Գումար 86 ֆրանք:

ՍՈՒՂՆԱՅԻ (յուլիս, օգոստ. եւ սեպտ.) «Կարին» խումբէն
 Արամ 8 ֆրանք, Գազարով 8, Դարապ 5, Կարո 4, Յովսէպ
 4, Վրանէս, Գուրգէն, Բարկէն, Աշոտ, Տիրացու, Վահրամ, Հայկ,
 Միհրան 3-ական, Նոր-Կար՝ խումբէն Համազասպ, Միսակ,
 Վահրէ, Հրանդ, Պետրոս 3-ական, Տրդատ 7, Ասլան 7, Խորէն
 6, Պարթև 5, Խոսրով 4, Միքո 6, Բարեւեր մը Ստ. Ս. Ան-
 տիսեսն 2, Օշկեսի «Խնդրակատար» խումբէն 23. 85: Գումար
 125 ֆրանք 25 սանթի:

Յ Ա Յ Յ Ա Ր Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Ն

Միութեան բանակցութիւններու առթիւ մեզ դիմող
 ընկերներուն կը յայտենք, որ այդ բանակցութիւնները
 առեւեկ մը իմեր վարող չեզոք անձնաւորութեան ստաց-
 ւած գրութեան մը համաձայն՝ շուտ ոգ անոր վեբը
 ն ա կ ա ն խ օ ս ք ի ն կրնայաւել: Ամբողջ սրտով կը փա-
 փաքէինք, որ այդ խ օ ս ք ի ն նպաստաւոր ըլլար յեղա-
 փոխական բողոք անկեղծ տարրերու միութեան:

ԱՐԵՎԵՆԻԱՆ ԲԻՐՈ